ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰ

(Onkarpreet de nataka vich itihasik sarokar)

ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਫਗਵਾੜਾ

ਦੇ

ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ ਐਂਡ ਲੈਂਗੁਏਜ਼ਿਜ਼ ਅਧੀਨ

ਐਮ.ਏ (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਇੱਕ

ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ

ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ

ਨਿਗਰਾਨ

ਮਿਸ ਸੀਮਾ

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ

ਖੋਜਾਰਥਣ

ਸ਼ਹਿਨਾਜ਼ ਕੁਮਾਰੀ

ਰਜਿ. ਨੰਬਰ- 11510480

ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ ਐਂਡ ਲੈਂਗੁਏਜਿਜ਼,

ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਫਗਵਾੜਾ (ਪੰਜਾਬ)ਸ

2017

ਘੋਸ਼ਣਾ-ਪੱਤਰ

ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਨਾਜ਼ ਕੁਮਾਰੀ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ '**ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰ** (ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜਹਾਜ਼, ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ)' ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚਲਾ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਂ ਅਦਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਡਿਗਰੀ ਜਾਂ ਡਿਪਲੋਮਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ।

ਖੋਜਾਰਥੀ

ਰਜਿ. ਨੰਬਰ-11510480

ਪ੍ਰਮਾਣ-ਪੱਤਰ

ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੋਜਾਰਥੀ ਸ਼ਹਿਨਾਜ਼ ਕੁਮਾਰੀ ਨੇ '**ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰ** (ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜਹਾਜ਼, ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ)'' ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਐਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਮੇਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਧੀਨ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੋਜਾਰਥੀ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਕਾਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਫ਼ਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਯੋਗ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਹਿੱਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।

ਮਿਤੀ:

ਨਿਗਰਾਨ

ਸੀਮਾ

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ,

ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ ਐਂਡ ਲੈਂਗੁਏਜਿਜ਼,

ਲਵਲੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸ਼ਨਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਫਗਵਾੜਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਤਤਕਰਾ

ਭੂਮਿਕਾ

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ

ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ

1.1 ਸਮੱਸਿਆ ਕਥਨ

1.2 ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ

1.3 ਉਦੇਸ਼

1.4 ਖੋਜ-ਵਿਧੀ

1.5 ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਪੂਰਵ ਖੋਜ ਕਾਰਜ

1.6 ਸਿਧਾਂਤਕ-ਪੱਖ

1.6 1. ਨਾਟਕ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ

1.6 2. ਨਾਟਕ ਦਾ ਅਰਥ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

1.6 3. ਨਾਟਕ ਦੇ ਰੂਪ

1.6 4.ਨਾਟਕ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ

ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ

2.1 ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ

2.2 ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ

2.3 ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜ਼ਹਾਜ਼ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ
ਸਰੋਕਾਰ

ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ

ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ
ਸਰੋਕਾਰ

ਸਿੱਟੇ ਅਤੇ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

ਭੂਮਿਕਾ

ਨਾਟਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਵੰਨਗੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਟਕ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਗੂੜਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੂਪਾਕਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਨਾਟਕ ਬਾਰੇ ਭਰਤ ਮੁਨੀ ਨੇ 'ਨਾਟਯ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਮਹੱਤਵ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਨਾਟਕ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਤੋ ਹੀ ਅਸੀਂ ਡਰਾਮਾ,ਅਤੇ ਨਕਲਾਂ ਆਦਿ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕਦੇ ਪਿਤਾ ਕਦੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਕਈ ਰੋਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਜੀਵਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪ ਰੰਗਮੰਚ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਹਿਤ ਵਿਧਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਨਾਟਕ ਬਾਰੇ ਭਰਤ ਮੁਨੀ ਨੇ 'ਨਾਟ੍ਯ- ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ'ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਵ-ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਚਮ ਵੇਦ ਹੋਣ ਦਾ ਗੌਰਵ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਾਰ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਵਿਪਰਿਤ ਇਹ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਲਈ ਵੀ ਸੁਲਭ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ 'ਨਾਟਕ' ਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪੰਜਵਾਂ ਵੇਦ ਸਭ ਵਰਣਾਂ ਲਈ ਸਮਾਨ ਭਾਵ ਨਾਲ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਤੱਤ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਵਸਤੂ (ਕਥਾਨਕ), ਨੇਤਾ (ਪਾਤਰ) ਅਤੇ ਰਸ। ਪੱਛਮੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰ ਦੇ ਛੇ ਤੱਤ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਵਸਤੂ, ਪਾਤਰ, ਕਥੋਪਕਥਨ (ਸੰਵਾਦ), ਸ਼ੈਲੀ, ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਸ਼- ਕਾਲ ਵਾਤਾਵਰਨ ਭਾਰਤੀ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਾਟਕ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕਦੀ ਮਾਂ ਕਦੀ ਧੀ ਕਦੀ ਸੱਸ ਕਦੀ ਨੂੰਹ ਦਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। 1965 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਲਈ ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਦੋ ਨਾਟਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜਹਾਜ਼, ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨਵੇਂ ਉੱਘੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਨ। ਓਕਾਂਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਵੇਕਲੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਵੀ ਗਿਆ। ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਰਚੇ। ਉਹ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਮੋਹ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਓਕਾਂਰਪ੍ਰੀਤ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਦੋ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ। ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਓਕਾਂਰਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਉਚਿਚਤਾ, ਉਦੇਸ਼, ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ, ਖੋਜ ਵਿਧੀ , ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਪੂਰਵ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗੀ।

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਤ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦਾ ਅਰਥ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਨਾਟਕ ਦੇ ਰੂਪ ਤੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਨਾਟਕ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾ। ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਤੀਜੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜ਼ਹਾਜ਼' ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਤਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਜ਼ਹਾਜ਼ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਚੌਥੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕ ਦੇ 'ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ' ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਤਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਪਹਿਲੂਆ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ, ਆਰਥਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ, ਧਾਰਮਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖੋਜਾਰਥੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ। ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਤੇ ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜ਼ਹਾਜ਼ , ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ

ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ

ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ:- ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਦੋ ਨਾਟਕ 'ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜਹਾਜ਼, ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਹਾਸਿਕ ਪਿਛੋਕੜ: ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਸਦੀ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ।ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਦੇ ਉਦਭਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਉਦਭਵ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਦਵਾਨ ਦੋ ਗੁੱਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਿਦਵਾਨਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਰਗ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੈ ਜਦਕਿ ਵਿਦਵਾਨਾ ਦੇ ਦੂਜੇ ਗੁੱਟ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਟਕ ਦਾ ਉਦਭਵ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹੋਇਆ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁੱਟਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕਤਾ ਅਤੇ ਉੱਥਲ-ਪੁੱਥਲ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹੜੱਪਾ ਅਤੇ ਮੋਹਿੰਜੋਦੜੋ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸਮੇ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਉੱਤਪਤੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇ ਨਾਟਕ ਲਈ ਕੁੱਝ ਭਵਨਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਰੀਆ ਦੇ ਹਮਲਿਆ ਨੇ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਦਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਟਕ ਅਲੋਪ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਤਮਾਸ਼ੇ,ਪੁਤਲੀ-ਨਾਟ,ਰਾਸ-ਲੀਲ੍ਹਾ,ਰਾਮ - ਲੀਲ੍ਹਾ, ਨਕਲਾਂ, ਅਖਾੜੇ ਅਤੇ ਜਲਸਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕ ਨਾਟ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਜੀਵਿਤ ਰੱਖਿਆ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਨਾਟ-ਲਹਿਰ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਅਤੇ ਪਾਰਸੀ ਥੀਏਟਰੀਕਲ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਮੋਲਿਕ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਨਾਟਕ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਹੋਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਸਨ।

ਸਮੱਸਿਆ ਕਥਨ : ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰ।

1.1ਉਚਿਤਤਾ/ਪ੍ਰਸੰਗਕਿਤਾ ਖੋਜਾਰਥੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆ ਨੂੰ,ਨਵੇਂ ਉੱਠੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਪਾਠਕਾ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕਾਂ ਬਾਰੇ ਦੇ ਨਿਯਮਾ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਅਤੇ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸੱਮਿਆਵਾਂ ਦਾ ਨਿਧਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮੱਸਿਅਵਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਮੀਆ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਹੈ।

ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਨਾਟਕਕਾਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉਥੇ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੱਮਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਆਪ ਬੋਲਦੇ ਹਨ । ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਸ਼ੰਦੇਸ਼ ਪਹਿਚਾਉਣਾ ਇਕ ਕਲਾ ਹੈ।

ਉਦੇਸ਼

ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਉਦੇਸ਼ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਰਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।ਇਹ ਮੰਤਵ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਵਸਤੂ ਸਮੱਗਰੀ ਹੁਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਵਾਂਗੂ ਹੀ ਨਾਟਕੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਮੰਤਵ ਜਾਂ ਉਦੇਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਦਰਸਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚਾਂ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਹੀ ਰੰਗਮੰਚ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹਨ:

(1) ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਾਉਣਾ।

(2) ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣਾ ।

ਖੋਜ–ਵਿਧੀ

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਖੋਜ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।ਇਸ ਖੋਜ ਵਿਧੀ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਆਲੋਚਨਾ ਪਹੁੰਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਪੱਖ ਅਨੁਸਾਰ ਅਲੱਗ-ਅੱਲਗ ਵਿਧੀਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਰਕਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤਰਕਵਾਦੀ ਵਿਧੀ: ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਤਰਕਵਾਦੀ ਖੋਜ ਵਿਧੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਾਗੇ।ਤਰਕਵਾਦੀ ਖੋਜ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਤਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪਰਖਾਂਗੇ।

ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਾਡੀ ਖੋਜ ਦੇ ਲਈ ਮੁੱਖ ਵਿਧੀ ਤਰਕਵਾਦੀ ਖੋਜ ਵਿਧੀ ਹੈ।

2. **ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਪੂਰਵ ਖੋਜ ਕਾਰਜ**

ਖੋਜ ਪ੍ਰੰਬਧ ਵਿਚ ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਕਲਾ ਨੂੰ ਪਰਖਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਲੋਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੋ ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਵੀਨ ਤੇ ਮੌਲਿਖ ਹੈ।ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚਲਾ ।ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇੱਕਾ-ਦੁੱਕਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।ਜਿਵੇਂ ਕਿ:

ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ (2012) ਵੱਲੋਂ 'ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ,ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਪੱਖ'
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ,

ਸਤਵਿੰਦਰ ਕੋਰ(2014) 'ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਦੀਆ ਨਾਟ- ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ'
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ,

ਸਖਚੈਨ ਸਿੰਘ (2014) ਵੱਲੋਂ 'ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਅਧਿਐਨ'(ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ)
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ,

ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਰਿਪੇਖ

ਨਾਟਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਤੁੰਤਰ, ਸੰਪਰੂਨ,ਅਤੇ ਅਹਿਮ ਵੰਨਗੀ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜਦੋ ਬੋਲਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿੱਖਿਆ ਉਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ, ਕਾਰਜ, ਨਕਲ, ਅਤੇ ਅਦਾਵਾਂ ਰਾਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਕਰਮ ਹੀ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਤ ਹਨ।

ਨਾਟਕ ਦਾ ਅਰਥ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਨਾਟਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਨਾਟਯ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। 'ਨਾਟਯ' ਨਾਟ ਅਤੇ ਨਟ ਧਾਤੂਆਂ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਵਿਚ 'ਨਟ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਨੱਚਣਾ, ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗਣਾ, ਭਾਵ ਦਿਖਾਉਣਾ, ਕੰਬਣਾ ਸਰਕਣਾ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਨੂੰ 'play' ਕਿਹਾ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਡਰਾਮਾ ਸ਼ਬਦ 'ਡਰਾਉ' ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਮ ਰਾਹੀਂ ਕੁਝ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੈ।'ਡਰਾਮਾ' ਯੂਨਾਨੀ ਸ਼ਬਦ 'Dran' ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ 'To do' ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਹੈ ਡਰਾਮੇ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨ੍ਰਿਤ, ਨਕਲ ਸ੍ਰਸ਼ੇਠ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਹੈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਡਰਾਮਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ 'ਪਲੇਅ ' ਹੈ।

ਨਾਟਕ ਇਕ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕਲਾ ਹੈ ਇਸਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਗੀਤ, ਕਾਵਿ ਆਦਿ ਅੰਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾਟਕਕਾਰ ਸੂਤਰਧਾਰ, ਐਕਟਰ, ਨਿਰਮਾਤਾ, ਪ੍ਰੰਬਧਕ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਖਾਸ ਘਟਨਾ ਜਾਂ

ਖਾਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਤੇ ਹੁਣ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦਾ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਸਮਾਗਤ ਕਲਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਕਲਾ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮੁੱਖ ਸੰਵਾਦਮੂਲਕ ਲੇਖ ਜਾਂ ਕਥਾ ਨੂੰ ਅਭਿਨੇਤਾ ਰਾਹੀਂ ਰੰਗ ਮੰਚ ਉਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਨਿਰੋਲ ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਸਾਹਿਤ ਐਸੀ ਕਲਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਰ੍ਹੇ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਪਾਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਪੂਰਨ ਸੰਵਾਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਧਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਅਨੇਕ-ਕਲਾ ਵਿਧਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਦਾ ਹਰ ਪੱਖ, ਕਥਾਨਕ, ਵਿਚਾਰ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਸੰਵਾਦਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਆਮ ਰਾਹੀਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਨਾਟਕ ਅਭਿਨੈ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਕਲਾ ਹੈ।ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਰਾਮਾ ਦਾ ਸਮਾਨਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਕਰਨਾ’ ਜਾਂ ‘ਅਭਿਨੈ ਕਰਨਾ’ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਰਾਮ ਸਾਗਰ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ‘ਭਾਰਤੀ ਨਾਟ੍ਰਯ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ’ ਤੇ ‘ਰੰਗ-ਮੰਚ’ ਵਿਚ ਨਾਟ੍ਰਯ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਪਰਵਰਤੀ ਨਾਟਕ ਆਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਉਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ:

“ਧੰਨਜਯ ਨੇ ਦਸ਼ ਰੂਪਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਖੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਤੇ ਕਥਾਨਕ, ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ, ਤੀਜੇ ਵਿਚ ਰੂਪਕਾਂ ਦੀਆਂ ਦਸ ਵਿਧਾਵਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ, ਤੇ ਚੌਥੇ ਵਿਚ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਰਸਾਂ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟ੍ਰਯ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਟੀਕਾ ਧੰਨਿਕ ਨੇ ‘ਅਬਲੋਕ’ ਕੀਤਾ। ਟੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਟਕ ਆਚਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ”।

ਪੀ. ਐਸ. ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਅਨੁਸਾਰ,

“ਨਾਟਕ ਖ਼ਾਸ ਭਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਜ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਦਾਚਾਰ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਜਨਮਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ, ਘਟਨਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ, ਮੰਤਵ ਤੇ ਦਿਮਾਗ਼ੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਾਰੇ ਹੀ ਖ਼ਾਸ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅੰਤ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ”।[1]

ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਿ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਆਦਮੀ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਾਰਜ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਆਪ ਇਕ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਭਰਤ ਮੁਨੀ ਤੇ ਅਰਸਤੂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਅਨੁਕਣਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹਨ।

ਭਰਤਮੁਨੀ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨੁਕਰਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਰਸਤੂ ਕਾਰਜ ਦੇ ਅਨੁਕਰਣ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਡਰਾਈਡਨ ਅਨੁਸਾਰ,

"ਨਾਟਕ ਮੱਨੁਖੀ ਸੁਭਾ ਦੀ, ਇਸ ਦੇ ਉਦਗਾਰਾਂ ਦੀ, ਇਸ ਦੇ ਹਾਸਿਆਂ ਦੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਵੀ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਅਸਲੀ ਸੁਜੀਵ ਤਸਵੀਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ"।[2]

ਆਰਥਰ ਮਿਲਰ ਨਾਟਕ ਅਨੁਸਾਰ,

"ਹਰ ਨਾਟਕੀ ਰੂਪ ਇਕ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ, ਜਿਹੜਾ ਕੇਵਲ ਜਨਤਕ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ"।[3]

ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਅਨੁਸਾਰ,

"ਨਾਟਕ ਹੈ ਵੀ ਕਿ? ਮਾਨਵ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੰਚਣ ਨਾਲ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਐਨੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ"।[4]

ਡਾ. ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ,

"ਨਾਟਕ ਇਕ ਸਮੂਹਿਕ ਕਲਾ ਹੈ।ਇਸ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਬਾਕੀ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਕਲਾ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧੇਰੇ ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ"।[5]

ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ ਅਨੁਸਾਰ,

"ਨਾਟਕ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮਤਲਬ ਹੀ ਸਾਡੀ ਰੋਜ਼ ਦਿਹਾੜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਣਾ ਹੈ। ਅਸੂਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਾਤਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਇਸ ਢੰਗ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਰੰਗ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਵੇ"।[6]

ਨਾਟਕ ਸਮੁੱਚੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਸਮੂਹ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਕ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ ਮਰੋੜ ਤਰੋੜ ਕੇ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਪਾਹ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ਜਬਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਉਹੋ ਹੀ ਅਸਰ ਕਰੇ ਜੋ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਨਾਟਕ ਦੇ ਰੂਪ - ਨਾਟਕ ਦੇ ਕਈ ਰੂਪ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਟੀ.ਵੀ ਨਾਟਕ, ਰੇਡਿਓ ਨਾਟਕ, ਲਘੂ ਨਾਟਕ, ਲੋਕ ਨਾਟਕ।

ਟੀ.ਵੀ ਨਾਟਕ: ਟੀਵੀ ਨਾਟਕ ਨਾਟਕ ਮੰਚੀ ਤੇ ਫ਼ਿਲਮੀ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਟੀ.ਵੀ ਨਾਟਕ ਵੀ ਖ਼ਿਲਮ ਨਾਟਕ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟੀ.ਵੀ. ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਕਰੀਨ ਤਾਂ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਟੀ.ਵੀ. ਨਾਟਕ ਵਿਚ

ਪਾਤਰ ਥੋੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪਰਿਵਾਰ ਹੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਟੀ.ਵੀ. ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਵਿਚ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਪਾਤਰ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਾਤਰ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਹੀ ਸਕਰੀਨ ਤੇਪੇਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਕਲੋਜ਼-ਅਪ ਵਿਧੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਟੀ.ਵੀ. ਨਾਟਕ,

“ਟੀ.ਵੀ. ਨਾਟਕ ਛਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੀ ਰਹੇ ਅਤਜ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਭਿਨੇਤਾ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦਵੰਦਾਤਮਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਐਕਸ-ਰੇ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਸ ਨਾਟਕ ਸੀ ਸੀਮਾਂ ਹੈ।ਇਹੀ ਇਸ ਦਾ ਉਂਦੇਸ਼ ਹੈ।[7]

ਸਰਦਾਰ ਜੀਤ ਬਾਵਾ ਅਨੁਸਾਰ,

“ ਟੀ.ਵੀ. ਨਾਟਕ ਅਭਿਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਕਲੋਜ਼-ਅਪਸ ਦੇ ਟੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਸੇ ਮਾਨਵੀ ਘੋਲ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਭਾਂਤ ਦੀ ਨਾਟਕ ਵਿਧਾ ਹੈ।[8]

ਰੇਡਿਓ ਨਾਟਕ

ਰੇਡਿਓ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੇਡਿਓ ਨਾਟਕ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਤਸਵੀਰ ਆਪ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰੇਡਿਓ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੇਡਿਓ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਅਭਿਨੇਤਾ ਨੂੰ ਹਾਰ- ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਾਤਰ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਉਸ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰੇਡਿਓ ਨਾਟਕ ਵਿਚ। ਪਾਤਰ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਹੋਲੀ ਬੋਲਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਲਘੂ ਨਾਟਕ

ਲਘੂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੱਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਛੋਟਾ ਹੂੰਦਾ ਹੈ ਲਘੂ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋਂ ਕਾਂਡ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲਘੂ ਨਾਟਕ 15 ਤੋਂ 20 ਮਿੰਟ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਘੂ ਨਾਟਕ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜਿਕ ਘਟਨਾਂ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਘਟਨਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕ ਨਾਟਕ

ਲੋਕ ਨਾਟਕ ਦਾ ਜਨਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਨਕਲਾਂ, ਡਰਾਮੇ, ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਡੂੰਮ ਤੇ ਭੰਡ ਲੋਕ ਨਾਟਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਲੋਕ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਰਾਸ ਲੀਲ੍ਹਾਂ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲ੍ਹਾਂ , ਨਾਟਕ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੰਨੋਰੰਜਨ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ।

ਨਾਟਕ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ

ਸਰੋਕਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਰਿਸ਼ਤਾ, ਮੁੱਦਾ, ਵਾਸਤਾ। ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਰਚਨਾ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਸਰੋਕਾਰ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਣਦਿੱਖੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ਰੀਬੀ, ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮੇਟਦੀ ਹੈ। ਸਰੋਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨਾਟ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ,ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਰਾਜਸੀ ਸਰੋਕਾਰ

ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰ :- ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਮ੍ਰਗੀ ਨਾਟਕਾਂ ਲਈ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਰੰਭਿਕ ਨਾਟਕਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਰਧ-ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਾਟਕੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਚੁਣਦੇ ਸਨ।

ਸਿਆਣੇ ਨਾਟਕ ਆਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਵਿਸ਼ਾ ਚੁਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਚਲੰਤ ਸਮੱਸਿਆ ਉੱਤੇ ਵੀ ਚਾਨਣ ਪਾਵੇ।ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕਾ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਟਕਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਮਕਾਲੌ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹਟਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਖ਼ਾਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹਨ, ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹਨ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਸੱਮੁਚੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੀ ਕੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ‘ਰਾਜਾ ਪੋਰਸ’ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਉਸਾਰੇ ਹਨ। ‘ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ’, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ‘ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ’, ‘ਬੇੜਾ ਬੰਧਿ ਨ ਸਕਿਉ’ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਹਨ।

ਆਧੁਨਿਕ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ', 'ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ' ਨਾਟਕ ਵੀਂਹਵੀ ਸਦੀ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ।

ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਗੇਰਾ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਸਥਿਤੀਆ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਰਖਾਂ ਭਾਵਨਾ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਵੱਖ- ਬੱਖ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਆਈਆਂ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਆਰਥਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹਨਾਂ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਰਹਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਬੰਦਗੀ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰ:-

ਹਰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਹਰ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਟਕ ਆਪਣੀ ਸਾਮ੍ਰਗੀ, ਮਿਥਿਹਾਸ, ਇਤਿਹਾਸ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਕਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਹੁਰੀਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਨੈਤਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਛਿੰਨ-ਭੰਗਰੀ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ।

'ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਝੱਟ ਪਟ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ"।

ਨਾਟਕ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਦਿਲ ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਲਈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਮੰਨੋਰੰਜਨ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਉਪਜਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਰੁਚੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨਾਟਕਾਂ, ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਤੇ ਲੋਕ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਲੋਕਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜਨਮਿਆ ਸੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੌਲਿਕ ਨਾਟਕ 'ਚੰਦ੍ਰ ਹਰੀ' 1909 ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕਰ ਕੇ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਲਾਇਤ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਤਮ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ।ਇਵੇਂ ਹੀ 'ਅਨਜੋੜ', 'ਦੋਸ਼', 'ਖੇਡਣ ਦੇ ਦਿਨ ਚਾਰ', 'ਜੋੜੀ' ਆਦਿ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾਟਕ ਹਨ।

ਰਾਜਸੀ ਸਰੋਕਾਰ

ਰਾਜਸੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਸੀ ਨਾਟਕੀ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਘਟਨਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤੀਕ ਕੋਈ ਸਫ਼ਲ ਰਾਜਸੀ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਕਈ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਵਿਚਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਅਜਿਹਾ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ

ਲਿਖਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋ ਰਾਜਸੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਈ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ ਗਏ ਪਰ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜਸੀ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ।

ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਘੋਲ 'ਤੇ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ , ਜਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਤੇ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਡਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨੀਂ ਸੂਝ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੀ ਰਾਜਸੀ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕੇ।

ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਘੇਰਾ ਨਾਰੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ:- ਨਾਟਕ ਇਕ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕਲਾ ਹੈ ਇਸਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਗੀਤ, ਕਾਵਿ ਆਦਿ ਅੰਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾਟਕਕਾਰ ਸੂਤਰਧਾਰ, ਐਕਟਰ, ਨਿਰਮਾਤਾ, ਪ੍ਰੰਬਧਕ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਲਘੂ, ਰੇਡਿਓ, ਟੀ.ਵੀ. ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਸੀ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਗ਼ਰੀਬ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਵਰਗ, ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਸਭ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ,

1. ਫੁੱਲ,ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ,(ਸੰਪਾ.) ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ,ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸਰੂਪ,ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸ,ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ 2011, ਪੰਨਾ ਨੰ.- 12

2. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 14

3. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-16

4. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 16

5. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 21

6. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 23

7. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 177

8. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 177

9. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 53

ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਲਈ ਦੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਰਗ ਦੇ ਗੁੱਟਾਂ ਦੇ ਮਤਭੇਦ ਪਾਏ ਜਾਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਟ-ਪੰਪਰਾ ਦੇ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੈ ਜਦਕਿ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਦਾ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹੋਇਆ।ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੜੱਪਾ ਅਤੇ ਮੋਹਿੰਜੋਦੜੋ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਲਈ ਭਵਨਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਪਰ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਰੰਗਮੰਚ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨੂ ਚੰਗਾ ਨਹੀ ਸੀ ਸਮਝਦੇ। ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦਰਮਿਆਨ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਇਸ ਦਰਸ਼ਨੀ ਰੁਚੀ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਲੋਕ ਨਾਟ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਨਕਲਾਂ, ਤਮਾਸ਼ੇ, ਪੁਤਲੀ ਨਾਟ, ਰਾਮ ਲੀਲਾ, ਰਾਸ ਲੀਲ੍ਹਾ, ਅਖਾੜੇ ਅਤੇ ਜਲਸਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਸਰਬ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਅੰਗ਼ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪੜਾਅ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ - 1849 ਤੋਂ 1900 ਤੱਕ

ਦੂਜਾ ਪੜਾਅ - 1901 ਤੋਂ 1910 ਤੱਕ

ਤੀਜਾ ਪੜਾਅ - 1911 ਤੋਂ 15-8-1947 ਤੱਕ

ਸੁੰਤਤਰ ਕਾਲ ਦਾ ਨਾਟਕ - 16.8.1947 ਤੋਂ 31.10.1966 ਤੱਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਭਾਵ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ - 1.11.1996 ਤੋਂ 31.12.1982 ਤੱਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ 1849 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1985 ਤੱਕ, ਭਾਵ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਇਕ ਸੌ ਛੱਤੀ ਸਾਲ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਪੰਜ ਪੜਾਅ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਨਾਟਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਨਮਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਡਾ.ਨ.ਸ ਸੇਠ ਇਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਪਤ -ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਰਤੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਰਗਰਮ ਖੇਤਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਅੰਗੇਰਜ਼ਾ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰਜ਼ੀ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨਾਟਕ ਪੜਾਏ ਜਾਣ ਲਗੇ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨੇ ਆਰੰਭ ਦਿਤੇ।

ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ,

"ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਾਟਕ - ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੰਧ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਮਹਿੰਜਦਰੋ ਤੇ ਹੜੱਪਾ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਤੋਂ ਮਿਲੀਆ ਸ਼ਕਤੀਆ ਤੇ ਨਾਟਕ ਸੱਮਗਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ"।[1]

ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰ,

" ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਥੀਏਟਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ"।[2]

ਪਾਰਸੀ ਥੀਏਟਰੀਕਲ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆ ਨਾਟਕ ਮੰਡਲੀਆ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਖੇਡਿਆ ਕਰਦੀਆ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਕਾਊਟ ਕਲੱਬ ਨੇ ਕੋਈ 300 ਦੇ ਲਗਪਗ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਪੜਾਕੂ ਵਹੁਟੀ' ਵਰਗਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵੀ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਛਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਚੰਦਰ ਹਰੀ (1909) ਤੇ ਰਾਜਾ ਲੱਖਦਾਤਾ ਸਿੰਘ (1910) ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਛਪੇ। ਪਹਿਲਾ ਮੌਲਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ' ਦੁਲਹਨ' ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਆਇਆ। ਜੋ ਕਿ ਐਪ੍ਰਲ 1914 ਵਿਚ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ।

ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ,

ਪੰਜਾਬੀ ਥੀਏਟਰ 1913 ਵਿਚ ਆਈ.ਸੀ.ਨੰਦਾ ਤੇ ਨੌਹਰਾ ਰਿਚਰਡ ਦੀਆ ਸਾਂਝੀਆ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾ ਨਾਲ ਜਨਮਿਆ ਹੈ। ਨੌਹਰਾ ਰਿਚਰਡ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਤੇ ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਨਾ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਥੀਏਟਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ।

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦਾ '**ਸੁਪਨ ਨਾਟਕ**' ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਈ ਕੁਰੀਤੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੇਦੀ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਉਹ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਨਵੀਂ ਜਾਤ ਨਾਲ ਘਿਰਨਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੰਡਦੇ ਸੀ। 'ਸੁਪਨ-ਨਾਟਕ' ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੰਡਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਟਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੇਧਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਕ ਤਾਂ

ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਹਾਰ ਬਣਾਉਣਾ ਤੇ ਉਲਾਰਾ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗਾਤਮਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਤੇ ਭੰਡਣਾ। ਤੇ ਦੂਜੀ ਨਾਟਕੀ ਸ਼ਿਲਪ ਦੇ ਪੱਖੋ।

"ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ (1853-1908) ਨੇ ਕਾਲੀਦਾਸ ਦੇ ਨਾਟਕ ਸ਼ਕੁੰਤਲਾ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ 'ਸ਼ਕੁੰਤਲਾ' ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ 1899 ਵਿਚ ਕੀਤਾ"[3]।

ਬਾਵਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

"ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਡਰਾਮੇ ਪਰਤੱਖ ਸ਼ਰਾਬੀ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਦੱਸਦੇ ਨੇ, ਅਰ ਸੌ ਲੈਕਚਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭ ਕਰੇਂਦੇ ਨੇ"[4]।

ਬਾਵਾ ਬੁੱਧ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਨਾਟਕ ਦਸਦੇ ਹਨ।

ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਆਰੰਭ ਆਈ.ਸੀ.ਨੰਦਾ ਰਾਹੀਬ ਮਿਸਿਜ਼ ਨੌਰਾ ਰਿਚਰਡ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ 1913 ਵਿਚ ਛਪੇ ਨਾਟਕ 'ਦੁਲਹਨ'(ਸੁਹਾਗ) ਤੋਂ ਹੋਇਆ ।ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਫੈਲਸਕੁਨ ਘਟਨਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਪਈ ਨਾਟਕੀਅਤਾ, ਲੋਕ ਨਾਟ ਪਰੰਪਰਾ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਯਤਨ, ਪਾਰਸੀ ਥੀਏਟਰੀਕਨ ਕੰਪਨੀਆ ਦੀਆਂ ਨਾਟ ਮਸ਼ਕਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਾਹੀਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਵਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਟ-ਯਤਨ

ਆਪਣਾ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਪਹਿਲਾ ਆਪਣੀ ਨਾਟ ਵਸਤੂ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨਾਟ-ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੀ ਘਟਨਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸਥਾਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ 1913 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। "ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿਰਦੇ ਰਾਮ ਵਲੋਂ ਬਿਕ੍ਰਮੀ 1623 ਵਿਚ ਦਮੋਦਰ ਮਿਸ਼ਰ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨਾਟਕ 'ਹਨੂੰਮਾਨ ਨਾਟਕ' ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ"[5]।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। 'ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਬਾਂਸਲ ਦੀ ਖੋਜ ਦੁਆਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਟਕ 'ਸਮੇਸਾਰ' ਹੈ। ਤੇ

ਹਨੂੰਮਾਨ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਨਾਟਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬ੍ਰਿਜ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤੇ- ਕਿਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਝਲਕ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।" 'ਪ੍ਰਬੋਧ ਚੰਦਰ' 1792 ਵਿਚ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਹੈ।[6] ਜੋ ਕਿ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਮ੍ਰਿਸ਼' ਦੇ 'ਪ੍ਰੋਬਧ ਚੰਦ੍ਰੋਦਧ' ਨਾਟਕ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਆਰੰਭ 1913 ਤੋਂ ਆਈ.ਸੀ.ਨੰਦਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਪੂਰਵ ਆਈ.ਸੀ.ਨੰਦਾ ਕਾਲ ਵਿਚ 1913 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਇਕ ਵਿਧਾ ਵਜੋਂ ਨਾਟਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਐਸ .ਐਸ ਬਚਿੰਤ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਮਲਕਾ ਅਸਤਰ' ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ।" ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ

ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਸਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਲੋਂ 1896 ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਨਾਟਕ 'ਸੁਖਵੰਤੀ ਤੇ ਚਿੰਤਾਮਈ' ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮਖਮੂਰ ਚੰਦ ਰਚਿਤ ਨਾਟਕ ਸ਼ਰਾਬ ਕੌਰ 1895 ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ"।[7]

ਪ੍ਰੋ: ਬਹਿਲ ਬੇਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ 'ਭੋਰ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, '1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਭਾਵ 1921-1930 ਤੱਕ ਸ਼ੈਕਸ਼ਪੀਅਰ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਏ। ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਦੇ ਸਨ। ਜਿਵੇ 'ਕਿੰਗ ਲੀਅਰ', 'ਮੈਕਬੈਥ', 'ਉਥੋਲੋ', ਆਦਿ ਤ੍ਰਾਸਦੀਆਂ ਤੇ 'ਐਜ ਯੂ ਲਾਈਕ ਇੱਟ', 'ਕਾਮੇਡੀ ਆਫ਼ ਐਰਰਜ਼', 'ਮਾਰਚੈਂਟ ਆਫ਼ ਵੀਨਸ' ਤੇ ਮਿੱਡ ਸਮਰ 'ਨਾਈਟ' ਆਦਿ ਸੁਖਾਤਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਏ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹਿਰਦੇ ਰਾਮ ਵਲੋਂ ਬ੍ਰਿਕਮੀ 1623 ਵਿਚ ਦਮੋਦਰ ਮਿਸ਼ਰ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨਾਟਕ 'ਹਨੂੰਮਾਨ ਨਾਟਕ' ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਈ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਪੰਰਪਰਾ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਟਕ 'ਸਮੇਸਾਰ' ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਖੋਜ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਬਾਂਸਲ ਨੇ ਕੀਤੀ ,ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਹਨੂੰਮਾਨ ਨਾਟਕ' ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਸੰਗੀਤਕ ਨਾਟਕ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦੀ ਵੇਲ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਹਵਾਲਿਆ ਨਾਲ ਫੁਟਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਹਨੂੰਮਾਨ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਨਾਟਕ ਕਿਹਾ ਜਾਦਾ ਹੈ ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਨੂੰ ਆਤਮ ਕਥਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮੁਚੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਪ੍ਰਬੋਧ ਚੰਦ੍ਰੋਦਧ' ਨਾਟਕ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ।

ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਇਆ 'ਸੁਪਨ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ

ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ 'ਸੁਪਨ ਨਾਟਕ' 1886 ਵਿਚ ਕਾਵਿ - ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸਦੇ ਚੌਦਾ ਅਧਿਆਇ ਤੇ ਚੌਵੀ ਦੋਹਰੇ ਹਨ। ਤੇ ਕੁਲ 133 ਬੰਦ ਹਨ। ਤੇ ਇਹ ਨਾਟਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੌਲਿਕ ਨਾਟਕ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਸੁਪਨ ਨਾਟਕ' ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਟ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਨਾਟਕ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ 1899 ਵਿਚ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਇਆ ਕਾਲਦਿਾਸ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਸ਼ੰਕੁਤਲਾ' ਹੈ। 1849 ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਉਪੰਰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਵਾਲੀਆ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਮੰਡਲੀਆਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਗਈਆ। ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਸੀ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ 1913 ਦਾ ਵਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਰ੍ਹੇ ਆਈ.ਸੀ.ਨੰਦਾ ਦੇ ਨਾਟਕ ਸੁਹਾਗ (ਦੁਲਹਨ) ਤੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਜਨਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ

ਪਹਿਲਾ ਟੈਪਰੈਸ ਐਸਸੀਏਸ਼ਨ, ਨਸ਼ਾਬੰਦੀ ਵਿਰੁਧ ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਸੀ। ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਤੇ ਰੰਗ ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ । ਪਾਰਸੀ ਥੀਏਟਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਾਮ ਲੀਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲ੍ਹੀਲਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਉਤੇ ਵੀ ਪੈਣ ਲੱਗਾ। ਲਾਹੌਰ ਯਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡਿਆ , ਫਿਰ ਪਾਰਸੀ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਲਈ ਮਿਸ਼ਰ ਨਾਟਕ ਲਿਖਵਾਏ ਤੇ ਖਿਡਵਾਏ। 'ਮਲਕਾ ਅਸਤਰ' ਨਾਂ ਦਾ ਨਾਟਕ ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਪਾਦਰੀਆ ਨੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਕਈ ਥਾਂ ਨਾਟਕ ਖੇਡਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ 'ਚੰਦਰ ਹਰੀ' ਜੋ 1909 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ, ਸਿੱਧਾ ਪਾਰਸੀ ਥੀਏਟਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰੂਪ ਸਗੋਂ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਆਪਣਾ ਗੌਰਵ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚਲਾ ਨਾਟਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਨਾਟਕ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵੀ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਲੋਕ-ਨਾਟ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵਿਰਸਾ ਵੀ ਹੈ, ਪਾਰਸੀ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਉਭਰਿਆ ਮੁਢਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਵੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਾ ਕੇਵਲ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਤੁਰਿਆ ਬਲਕਿ ਪੂਰੀ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਸ਼ਵ ਨਾਟਕ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਲਗਪਗ 50 ਸਾਲ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੌਰ ਚਲਿਆ ।20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤ-ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਹੋਏ।ਇਸੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਅਰਥਵਾਨ ਹੈ।ਸੰਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਕਾਰਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ:

1. ਲੋਕ ਨਾਟ ਪਰੰਪਰਾ

2. ਪਾਰਸੀ ਥੀਏਟਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਟੈਪਰੈਂਸ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਨਾਟਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜੇ.ਸੀ ਓਮਾਨ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਕਲਟਸ, ਕਸਟਮਜ਼ ਐਂਡ ਸੁਪਰਸਟੀਨਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3. ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਐਸ.ਐਸ. ਬਚਿੰਤ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਟਕ 'ਮਲਕਾ ਅਸਤਰ' ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਸੁਪਨ ਨਾਟਕ' ਆਦਿ।

4. ਕਾਲੀਦਾਸ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਸ਼ੰਕੁਲਤਾ' ਦਾ ਡਾ.ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ 1899 ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ।

ਬਾਵਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਦੇ 1909 ਵਿਚ ਛਪੇ ਨਾਟਕ 'ਚੰਦਰ ਹਰੀ' , ਜਿਹੜਾ ਪਾਰਸੀ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ 1910 ਵਿਚ ਛਪੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਰਚੇ ਗਏ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਰਾਜਾ ਲਖ ਦਾਤਾ ਸਿੰਘ' ਨੂੰ ਵੀ ਲਿਆ

ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਨੋਰਾ ਰਿਚਰਡਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ 1913 ਵਿਚ ਛਪੇ ਆਈ.ਸੀ. ਨੰਦਾ ਦੇ ਨਾਟਕ 'ਦੁਲਹਨ' ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।1920 ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਆਈ.ਸੀ.ਨੰਦਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਟਕ 'ਸੁਭੱਦਰਾ' ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਾਹਕ ਹੈ:

ਪਿੱਪਲ ਦਿਆ ਪੱਤਿਆ ਵੇ ਕਹੀ ਖੜ ਖੜ ਲਾਈ

ਪਿੱਪਲ ਝੜੇ ਪੁਰਾਣੇ ,ਹੁਣ ਰੁੱਤ ਨਵੀਆਂ ਦੀ ਆਈ।

ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ (1935) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਪਰਿਚਯ ਹੀ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੋ ਕੁ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਪਰੰਤੂ ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ ਦੇ ਇਕਾਂਗੀ 'ਬੇਬੇ ਰਾਮ ਭਜਨੀ'(1914) ਤੇ 'ਜਿੰਨ'(1932)7-8 ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬੀਜ ਸਮੋਈ ਬੈਠੇ ਹਨ।ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ ਸਗੋਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਲਗਪਗ ਇਕ ਸਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੜਾਅ ਇਹ ਸੱਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹਨ। ਇਕਾਂਗੀ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ ਦੀ ਲਕੀਰੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਰੂਪ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਇਕ ਸਮੂਹ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤਕ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲੇਕਿਨ ਬਦਲਦੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆਹਿਸਤਾ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ' ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਤੁਰਦਿਆਂ 'ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ' ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ । ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤਿੰਨ ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ

ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੜਾਵਾਂ(1913-47, 1948-75, 1976-1990, 1991-2010) ਦਰਮਿਆਨ ਚਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਟਕਕਾਰ :

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ– ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ , ਗਰੁਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਖੋਸਲਾ ਆਦਿ।

ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ– ਹਰਸਰਨ ਸਿੰਘ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜਸੂਜਾ, ਕਪੂਰ

ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ– ਆਤਮਜੀਤ ,ਅਜਮੇਰ ਔਲਖ, ਚਰਨ ਦਾਸ ਸਿੱਧੂ, ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ,ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਅਮਰਜੀਤ ਗਰੇਵਾਲ ਆਦਿ।

ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ- ਮਨਜੀਤ ਪਾਲ ਕੋਰ, ਸਵਰਾਜਬੀਰ ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ, ਦੇਵਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ, ਵਰਿਆਮ ਮਸਤ ਆਦਿ ।

ਪੰਜਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ- ਤਰਸਪਾਲ ਕੋਰ

ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਨਾਟਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਗਰੀਬੀ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਆਦਿ ਦੇ ਮਸਲੇ ਛੋਂਹਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਨਵਾਂ ਚਾਨਣ' ਵਰਗੇ ਨਾਟਕ ਰਾਹੀਂ ਸਿਹਤ ਦੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਵਰਗੇ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ, ਕੌਮੀ ਨਵ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਮੁੜ ਰਾਜਸੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਆਮਦ ਦੇ ਮਸਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਸਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜਸੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਰਾਹੀਂ 1946 ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਜੋ ਅੰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਬਣਦਾ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਤੇ ਚਰਨਦਾਸ ਸਿੱਧੂ ਰਾਹੀ ਸਿਖਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਢਾਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਸਰੂਪ ਉਘੜੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨੁੱਕੜ ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨੁੱਕੜ ਨਾਟਕ ਤੇ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਨਾਟਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਮਕਬੂਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਸ ਨੁੱਕੜ ਨਾਟਕ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ।ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਲ ਨਾਟਕ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪਾਸਾਰਾਂ ਦੇ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ।

'ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪਛਾਣ' ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਨਿਕਟ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਪੁਨਰ- ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਲਪ ਤੇ ਆਂਸ਼ਿਕ ਨਾਟ- ਸਮੀਖਿਆ ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਕਲਾਸ ਰੂਮ ਲੈਕਚਰ ਤੀਕ ਸੀਮਤ ਰਹੀ ਹੈ, ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸੰਬੰਧੀ ਬਣੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪਛਾਣ ਧੁੰਦਲੀ ਪਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟ-ਸਮੀਖਿਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨਾਂ ਹੋ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪਾਸਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪਰਿਪੇਖ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ 'ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪਛਾਣ' ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ

ਹਨ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇਗਾ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ,ਅਧਿਆਪਨ ਅਤੇ ਖੋਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪਾਸਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋ ਸਕਣ। ਨਾਟਕ ਨਿਰੋਲ ਸਾਹਿਤ-ਅਧਿਐਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਲਾਤਮਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੇ ਖੇਡ-ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।ਤਾਂ ਹੀ 'ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪਛਾਣ' ਦਾ ਸਹੀ ਪਰਿਪੇਖ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮੰਢਲੀਆ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈਆ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਰਾਸਾਂ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆ ਸਨ।ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਰੰਗਮੰਚ ਦੀ ਉੱਤਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਤੇ ਨਰੋਈਆ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਨੌਰ੍ਹਾਂ ਰਿਚਰਡ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸੀ। 1911 ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਨੌਰ੍ਹਾਂ ਰਿਚਰਡ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰੰਗਮੰਚ ਸਭਾ 'ਸਰਸਵਤੀ ਸਟੇਜ ਸੁਸਾਇਟੀ' ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਸੁਦੇਸ਼ੀ' ਝੁਕਾਵਾਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। 1911 ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਰੰਗਮੰਚ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਦੀ ਯਥਾਰਥ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅੱਖੀ ਡਿੱਠਾ ਹਾਲ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ (ਫਲਓ ਾਰਟਿਨਿਗ ਓਨਦ ਪਲਓ ਮਓਕਨਿਗ) ਵਿਚ ਦਰਜ਼ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਟਕ

ਪਰਵਾਸੀ ਸ਼ਬਦ 'ਪਰ' ਤੇ 'ਵਾਸੀ' ਦੋ ਸ਼ਬਦਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ।ਪਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਦੂਸਰਾ ਜਾਂ ਪਰਾਇਆ ਤੇ ਵਾਸੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦਾ ਵਸਨੀਕ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ ਜਾ ਕੇ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਵਿਆਕਤੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਦਾ ਹੈ।ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਣਮਿਥੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਜਾਦਾ ਹੈ।ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ 20 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ।ਪਰਵਾਸੀ ਸਹਿਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਰਾਏ ਲੋਕ, ਪਰਾਏ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਪ੍ਰਤਿ ਮੋਹ,ਪਿਆਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਰੰਭ 1913 ਵਿਚ ਗਦਰ ਕਾਵਿ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਸਿਲਸਿਲਾ 1962 ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇਵਿਦੇਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪਾਸਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੇ ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਭਾਵ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਆਰੰਭ ਸੰਬੰਧੀ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆ ਹਨ।

(ਇੰਗਲੈਂਡ) ਦੇ ਸਾਉਥਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ 'ਆਤੂ ਦਾ ਵਿਆਹ' (ਕਿਰਤ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ) ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸਦੀ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਸਾਰਨ ਚੰਦਨ ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਨੇ ਅਦਾ ਕੀਤੀ । ਇਹ ਨਾਟਕ 1968 ਵਿਚ ਮੰਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 1972 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਲਚਰਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਨਾਟਕ 'ਤੀਜੀ ਪਾਸ' ਨਾਲ ਹੋਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਭਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ।ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।ਲੇਕਿਨ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚਰਿੱਤਰ ਇੱਧਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਤੇ ਸੱਮਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਵਾਲੀਆ ਹੀ ਹਨ। ਭਾਵ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦੀ ਸਥਾਨ ਬਦਲ ਤਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਲੱਛਣ ਉਹੀ ਹਨ।

ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਸ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਵੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਚਲਾਵਾਂ ਲਿਖਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਦਾ ਹ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।ਭਾਵੇਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਬਣ ਗਿਆ ਪਰ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਜਾਂ ਪਰਦੇਸ ਨਹੀਂ।

ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤਿੰਨ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ

ਕੈਨੇਡਾ

ਇੰਗਲੈਂਡ

ਕੀਨੀਆ

ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕਕਾਰ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ , ਸਾਧੂ-ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ, ਅਜਮੇਰ ਰੋਡ, ਰਾਜਵੰਤ ਕੋਰ ਮਾਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾਟਕ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਨੇ ਲਿਖੇ ਜਿਵੇਂ:-

ਬੀਮਾਰ ਸਦੀ, ਦਰ ਦਵਾਰਾਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੁਪਿਹਰ, ਰੂਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੂਰਜ ਨਾਟਕ ਆਦਿ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਕੁਲ ਛੋਟੇ -ਵੱਡੇ ਮਿਲਾ ਕੇ 100 ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਚਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।ਤੇ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਕ ਚੇਤਨਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਤੇਜਿੰਦਰ ਸਿੰਧਰਾ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਬੇਬੇ ਵਲੈਤ ਵਿਚ' ਆਦਿ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਆਤਮਜੀਤ

ਨੇ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਸਲਿਅਅ ਤੇ ਉਚੇਚਾ ਨਾਟਕ 'ਕੈਪਲੂਪਸ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ' ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਅਦਾਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਖੇਡਿਆ ਵੀ ਗਿਆ ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਸਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਜਰੂਰੀ ਹੈ।ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦਾ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਓ ਰੰਗਮੰਚ ਹੀ ਉਥੋਂ ਦੀ ਨਾਟ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਧਰ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਥੀਏਟਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ।ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ 'ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ' ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ 'ਪਰਵਾਸ' ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਪੇਸ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵੀ ਕਰੇਗਾ।ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਮੁਖ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਪਾਸਾਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜੁੜ ਸਕੇਗਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ

ਸਾਹਿਤ ਕਵਿਤਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵਾਰਤਕ, ਸਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ।ਜੇ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਜਾਂ ਨਾਵਲ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ 1950ਤੱਕ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਭਾਂਤ ਭੂਤਕਾਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਏਨੀ ਗੱਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸੱਚ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਿੱਤ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਇਕ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ।ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਸਾਹਿਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦਾ ਕਲਾਮਿਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਹੈ।ਸਾਹਿਤ ਉਹੋ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਆਤਮ -ਕਥਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇਗੀ ਸਾਹਿਤਕ ਆਪਣੇ ਡੂੰਘੇ ਅਨੁਭਵ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਘੋਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਕੌੜੇ ਹੋ ਕਿ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਟਕ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ।

1901-1947 ਤੱਕ

1948-1975 ਤੱਕ

1976-1990 ਤੱਕ

1991-2010 ਤੱਕ

"ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਮੋਢੀ ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਸਨ।ਪਰ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਨੋਰਾ ਰਿਚਰਡ ਦਾ ਸੁਹਿਰਦ ਚੇਲਾ ਡਾਕਟਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੈ।ਪਹਿਲਾ ਨਾਟਕ 1937 ਵਿਚ 'ਕਮਲਾ ਕੁਮਾਰੀ' ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਫਿਰ 1938 ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਰ ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਟਕ 'ਰਾਜਾ ਪੋਰਸ', 'ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ', 'ਖੇਡਣ ਦੇ ਦਿਨ ਚਾਰ' ਆਦਿ ਹਨ"[8]। 1941 ਵਿਚ 'ਅਨਜੋੜ' ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ।ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਰੰਗਮੰਚ 'ਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਔਰਤ ਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ (ਸਵਰਗੀ ਧਰਮ ਕੌਰ)।"1966 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ 300 ਸਾਲਾ ਜਨਮ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ 'ਚ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ 'ਇਤਿਹਾਸ ਜਵਾਬ ਮੰਗਦਾ' ਹੈਤੇ 1969 ਈ .ਵਿਚ 'ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ' ਲਿਖਿਆ ਤੇ 1975 ਈ.ਵਿਚ 'ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ' ਲਿਖਿਆ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸੰਨ 1981 'ਚ ਆਪਣੇ 'ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ' ਨਾਟਕ ਲਿਖ ਕੇ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ"।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਦਵਾਨ ਦੋ ਗੁੱਟਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁੱਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਟ-ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀਂਹਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਇਆ। ਦੋਵਾਂ ਗੁੱਟਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ- ਆਪਣੇ ਤਰਕ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਰਹੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਾਟ ਪਰੰਪਰਾ (ਹੜੱਪਾ ਤੋਂ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੱਕ) ਵਿਚ ਸਿੰਧੂ ਘਾਟੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਨਾਟ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਹ ਸਥਾਪਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਟਕ ਦੀ ਅਮੀਰ ਪਰੰਪਰਾ ਕਾਇਮ ਸੀ।

ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਜਾਂ ਨਾਵਲ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ 1950 ਤੱਕ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਭਾਂਤ ਭੂਤਕਾਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਨੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰਇਤਿਹਾਸਿਕ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸੱਚ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਿੱਤ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਇਕ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਮੋਢੀ ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਨੋਰ੍ਹਾਂ ਰਿਚਰਡ ਦਾ ਸੁਹਿਰਦ ਚੇਲਾ ਡਾਕਟਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੈ। 1969 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ 300 ਸਾਲਾਂ ਜਨਮ-ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦ ਸੰਬੰਧ 'ਚ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਜਵਾਬ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। 1969

ਈ. ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜੀ ਲਿਖਿਆ ਤੇ 1975 ਈ. ਵਿਚ ‘ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ’ ਲਿਖਿਆ , ਜੋ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸੰਨ 1981 ਈ. ’ਚ ਆਪਣੇ ‘ਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾ’ ਨਾਟਕ ਲਿਖ ਕੇ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ।

ਇਤਿਹਾਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜਨ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਮ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀਆ ਨਾਲ ਨੇੜਲਤ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਆਪਣੀ ਵਾਪਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਯੋਧਿਆਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ, ਯੁੱਧਾਂ, ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ, ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਚੇਤਨਤਾ ਭਰਪੂਰ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਨੂੰ “ਯੋਧਿਆਂ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਭਾਂਤ ਭੂਤਕਾਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਲੱਛਣਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਉਸ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸਮਾਨ ਸੁਭਾਵਿਕ ਭੂਤਕਾਲ ਦਾ ਹੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਵੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਵਰਤਣਾ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ - ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ, ਤੌਰ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਭੂਤਕਾਲ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕਥਾ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਆਂਚਰਣ, ਕਾਰਜ, ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਅਤੇ ਮਨੋਭਾਵ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਾਜ-ਸਵਾਰ ਬਣਾ ਫਬਾ ਅਤੇ ਵਧਾ ਘੱਟਾ ਕੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਪੈਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਾਤਰ ਉੱਨੇ ਸੁਤੰਤਰ ਨਹੀ ਹੁੰਦੇ। ਜਿੰਨੇ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਾਤਰ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆ ਜ਼ੰਜ਼ੀਰਾ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸੱਚ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਿੱਤ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ , ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਭਾਂਤ ਢੁੱਕਵਾ ਹੋਵੇ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚੁੰ ਕੋਈ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ-ਲੱਛਣ ਮੰਨੇ ਜਾਦੇ ਹਨ।

ਇਤਿਹਾਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀ -ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜਨ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਦਰਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਮ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨਾਲ ਨੇੜਲਾ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ

ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਯੋਧਿਆਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ, ਯੁੱਧਾਂ , ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਚੇਤੰਨਤਾ ਭਰਪੂਰ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਰ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਨੂੰ "ਯੋਧਿਆਂ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ: ਨਾਟਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੁਨਰ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਲੀਲਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਨਾਟਕ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਜੀਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹੋਇਆ।ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੜੱਪਾ ਅਤੇ ਮੋਹਿੰਜੋਦੜੋ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਲਈ ਭਵਨਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਪਰ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਰੰਗਮੰਚ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨੂ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦੇ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਭਾਂਤ ਭੂਤਕਾਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਏਨੀ ਗੱਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸੱਚ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਿੱਤ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ,

1. ਫੁੱਲ,ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ,(ਸੰਪਾ.) ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ,ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸਰੂਪ,ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸ,ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ 2011, ਪੰਨਾ ਨੰ.- 228

2. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 228

3. ਫੁੱਲ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ,(ਸੰਪਾ.) ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸਰੂਪ,ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸ,ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ 2011, ਪੰਨਾ ਨੰ.-268

4. ਫੁੱਲ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ,(ਸੰਪਾ.) ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸਰੂਪ,ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸ,ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ 2011, ਪੰਨਾ ਨੰ.- 271

5. ਵਰਮਾ,ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ,ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ 2005, ਪੰਨਾ ਨੰ.- 31

6. ਵਰਮਾ, ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ,ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ 2005 ਪੰਨਾ ਨੰ- 32

7. ਵਰਮਾ, ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ,ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ 2005 ਪੰਨਾ ਨੰ- 34

8. ਡਾ.ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ , ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸੁੰਦਰ ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ ਜਲੰਧਰ,ਪੰਨਾ ਨੰ- 68

9. ਸਾਗਰ, ਸਬਿੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ , ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ,ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ 2012

10. ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ,ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ , ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸੁੰਦਰ ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ ਜਲੰਧਰ,ਪੰਨਾ ਨੰ- 69

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜ਼ਹਾਜ਼ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰ

ੳੰਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹੈ। ੳੰਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹਨ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਹੈ। ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਰਾਭੇ ਭਾਲਦਾ, ਟੁੰਡੀਲਾਟਾਂ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਦਾ, ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਨੂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦੇ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਲਈ ਤੜਪਦਾ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਗੁਲਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਨੂੰ 11 ਵੱਖ ਵੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਗੋਰੇ ਫਰੰਗੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਨਕਾਲਾਬੀਆ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਦੋ ਸੂਤਰਧਾਰ ਵਤਨ ਸਿੰਹੁ ਤੇ ਪਾਲਾ ਸਿੰਹੁ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ।ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਕਾਂਡ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।ਜਿਵੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਗੁਲਾਬ ਕੋਰ ਆਪਨੇ ਪਤੀ ਦੇ ਇਨਕਾਲਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਬੋਲਦੀ ਹੈ;

ਨਾਟਕ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਦੋ ਵਿਅਕਤੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਪਾਲਾ ਸਿੰਹੁ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਕੋਲ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਦੇਖਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਤਨਾ ਸਿੰਹੁ ਇਨਕਾਲਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਲਾ ਸਿੰਹੁ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਟ ਰਿਵਾਲਵਰ ਦਿਖਾਂਉਦਾ ਹੈ। ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਘਾਟ ਤੇ ਇਕ ਜ਼ਹਾਜ਼ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੀਲੇ ਤੋਂ ਵੀ 15-20 ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਲੱਥੇ ਹਨ।ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਔਰਤ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਹਾਜ਼ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਮਨੀਲੇ ਰੁਕੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਲਸਾਂ ਕੀਤਾ। ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗਦਰ ਮਚਾਉਣ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਲਿਖਵਾਏ।

"ਵਤਨਾ: ਪਾਲਾ ਸਿੰਹਾਂ ਆਂ ਤਾ ਮੈਂ ਜਾਨਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਸੋਚ ਲੈ...ਸਹੁੰ ਰੱਬ ਦੀ ਸੱਚ ਕਹਿੰਨੈ, ਆਹ ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੇ ਹੀ ਹਾਗਕਾਂਗ ਦੇ ਇਸੇ ਘਾਟ ਤੇ ਇਨਕਾਲਬੀਆਂ ਦੇ ਜਲਸੇ 'ਚ ਇਕ ਮੁਖਬਰ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ......!!

ਪਾਲਾ ਸਿਹੁੰ: ਉਏ ਕਿਉ ਮੋਕ ਮਾਰਦੈਂ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਾਹਨੂੰ ...ਭਲਾ। ਤੇਰੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੁਖਤਰ ਆਂ। ਤੂੰ ਏਥੇ ਹਾਗਕਾਂਗ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ। ਸਾਰੇ ਤੈਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਬੁੱਝਦੇ ਨੇ ਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹੁਣੇਂ ਹੁਣੇਂ ਦੇਸ਼ੋਂ ਆਇਆ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ... ਜਲਸਾ ਦੇਖਣ ਚੱਲੇ ਆਂ...!!"[1]

"ਵਤਨਾ : ਜੇ ਫੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸਹੁੰ ਰੱਬ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕੁੱਟਦੇ ਛੱਲੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਆ....".[2]

ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਔਰਤ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਹਾਗਕਾਂਗ ਦੀ ਘਾਟ ਤੇ ਖੜੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਦਾ ਪਤੀ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਧੁੱਤ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਤੋ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਾ ਨਾਮ ਕਿਉਂ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ। ਤੇ ਆਪ ਜਲਸੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਜਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੈ ਉਹ ਗੋਰੀ-ਫਿਰੰਗੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅੱਗੇ ਚੂੜੀਆਂ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁੱਟਦੀ ਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਤੁਸੀ ਇਸ ਹਾਗਕਾਂਗ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਚੂੜੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਉ।

"ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ : (ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ)

ਵੱਡੇ...ਵੱਡੇਰੇ!! ਵੱਡੇ...ਵੱਡੇਰੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਵਾ ਲੱਖ ਮੂਹਰੇ ਡਟੇ...ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਾ ਗਏ ਪਰ ਗੁਲਾਮੀ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕੀਤੀ... ਕਿਹੜੇ ਵੱਡੇ...ਵੱਡੇਰੇਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਇਹ ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੇ ਵੱਡੇ ...ਵੱਡੇਰਆਂ ਕੌਮ ਦੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਸੱਭੇ ਕੁਝ ਦਾਉ ਤੇ ਲਾਇਆ ਪਰ ਪੱਗ ਨਾ ਗੁਆਈ ਅੱਜ ਉਸ ਕੌਮ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ -ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਖਤਰੇ 'ਚ ਐ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਧੀਆਂ ਘਰ ਬੈਠੇ ਨਫੇ- ਨੁਕਸਾਨ ਪਰਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ... ਲਾਅਣਤ ਹੈ ਸਾਡੇ ਜੀਣ ਤੇ...

ਆਦਮੀ: ਇਹ ਭਾਸ਼ਣ ਬਾਜੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਏ ਗੁਲਾਬ ਕੌਰੇ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਨਫੇ- ਨਖਸਾਨ ਆਪਣੀ ਥਾਂ...

ਗੁਲਾਬ ਕੋਰ: ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਹਰ ਗੱਲ 'ਚ ਨਫਾ-ਨੁਖਸਾਨ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਬੰਦਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ.........ਜਮੀਰ ਜਮੀਰ ਨਈਂ ਰਹਿੰਦੀ ਪੱਗ ਪੱਗ ਨਈ ਰਹਿੰਦੀ"।[3]

"ਗੁਲਾਬ ਕੋਰ: (ਬਾਂਹ ਕੱਢ ਕੇ ਲਲਕਾਰਦਿਆਂ) ਅੱਜ ਘਾਟ ਤੇ ਖੜਾ ਇਹ ਜਹਾਜ਼ ਸਾਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੀਕ ਪਹੁਚਾਓਣ ਲਈ ਆਇਐ। ਜੋ ਕਾਇਰ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਹੱਥ ਆਏ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਤੇ ਹੱਟਣ ਤੋਂ ਪਛਾਹ ਹੱਟਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀ.........ਉਹ ਚੂੜੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਇਥੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਰਹੇ (ਚੂੜੀਆਂ ਲਾਹ ਲਾਹ ਲੋਕਾਂ ਮੂਹਰੇ ਸੁਟਦੀ ਹੈ) ਅਸੀ ਤੀਵੀਆਂ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਲੜਾਗੀਆਂ। ਹਾਂ ਅਸੀ ਉਸ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀਆਂ ਪੋਤਰੀਆਂ............ਰਾਣੀ ਝਾਂਸੀ ਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ......... ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ!!

ਆਵਾਜ਼: ਇਨਕਲਾਬ

ਆਵਾਜ਼: ਜਿੰਦਾਬਾਦ

ਆਵਾਜ਼: ਇਨਕਲਾਬ

ਆਵਾਜ਼: ਜਿੰਦਾਬਾਦ"[4]

ਇਹ ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲੁਟਿਆਂ ਤੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲੁਟ ਕੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਲੁੱਟ ਕਸੁੱਟ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਰਾਭਾ ਨਾਹਰੇ ਲਾਉਦੇ ਹਨ:

ਟੁੰਡੀਲਾਟ ਜਿਸ ਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਇੱਕ ਹਾਦਸੇ ਵਿਚ ਕੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੈ। ਜੋ ਸਭ ਵੀਰਾਂ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਫਰੰਗੀਆਂ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।ਜੋ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲੁੱਟ ਕੇ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਪੈਸੇ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਟੁੰਡੀਲਾਟ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦਾ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਤੇ ਮਰਨ ਮਰਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

" ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰੋ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ

ਕੱਢ ਦਿਓ ਫਾਰੰਗੀ ਭੂਤਨੇ ਮਲੇਸ਼ ਨੂੰ।

ਉਠੋ ਹੁਣ ਵੀਰੋ ਹੌਸਲਾ ਕਿਉਂ ਢਾਹ ਲਿਆ?

ਗ਼ਾਲਮ ਫਰੰਗੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਖਾ ਲਿਆ॥ "[5]

"ਸਿਰ ਦਿੱਤੇ ਬਾਝ ਨਹੀਂ ਸਰਨਾ

ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਪਵੇਗਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮਰਨਾ।

ਮਾਰ ਲਈਏ ਵੈਰੀ ਮਰ ਜਾਈਏ ਆਪ ਜਾਂ

ਕਇਰਤਾ ਗ਼ਰੀਬੀ ਮੁਕ ਜਾਵੇ ਤਾਪ ਤਾਂ।

ਪਿਛਲੀ ਕਲੰਕੀ ਸਾਡੀ ਚੁੱਕੀ ਜਾਊਗੀ

ਹੋਊਗੀ ਆਜ਼ਾਦ ਨਸਲ ਸੁਖ ਪਾਊਗੀ।

ਜਾਨ ਜਾਵੇ, ਆਨ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਵੋ ਤੱਜ ਕੇ

ਬਣੀ ਸਿਰ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਕੀ ਜਾਣਾ ਭੱਜ ਕੇ॥ ਓ... ਬਣੀ ਸਿਰ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਕੀ ਜਾਣਾ ਭੱਜ ਕੇ"[6] ॥

ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੌਮ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ।ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਹਰ ਸਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ 50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਤੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਵਧੀਕੀ ਕਰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਦੇ ਸਨ।ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜਾਤ ਪਾਤ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਣਾ ਕੇ ਲੁਟਿਆਂ।

"ਸਰਾਭਾ: ਫਰੰਗੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ 'ਚੋ 50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹਰ ਸਾਲ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲੀਆ 65 ਕਰੋੜ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕਾਲ ਤੇ ਭੁੱਖ ਮਰੀ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ 10 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਕਰੋੜ ਇਨਸਾਨ ਮਰੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਫਸਾਦ ਖੜੇ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾ ਵਲੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀ ਕੌਮੀ ਤੋਰ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਈਏ।ਹਿਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਰੁਪੀਏ ਨਾਲ ਹਿਦੁਸਤਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਭਰਤੀ ਕਰਕੇ ਮਰਵਾਉਣ ਲਈ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਬਰਮਾ, ਮਿਸਰ, ਇਸਾਰ ਤੇ ਚੀਨ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜੇ ਜਾਦੇ ਹਨ ।ਫਰੰਗੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਾਨੂੰਨ ਤਹਿਤ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਸਦੀ ਤਾਜੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਸਾਡਾ ਬਦਕਿਸਮਤ ਵੀਰ ਗੁਰਪਾਲ ਜੋ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਰਿਹੈ ਆਪਣੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ... ਸਾਡੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ!!"[7]

ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਜ਼ਤਾ ਨਾਲ ਖੇਡਿਆ ਜਾਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾ ਦੀਆ ਇੱਜ਼ਤਾ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਰੋਲੀਆਂ ਜਾਦੀਆ ਸੀ ਉਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜੋ ਵਧੀਕੀਆ ਹੁੰਦੀਆ ਸਨ। ਤੇ ਫਰੰਗੀਆਂ ਤੇ ਜੈਲਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ਾ ਚੁਕਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਜਾ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਭੇਜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦੇ ਬੋਜ ਹੇਠਾਂ ਦੱਬੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ, ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਜਿਵੇ:

"ਸਵਿੱਤਰੀ : ਬੀਜੀ ਇਹ 'ਹਾਕਮ' ਵੀ ਕਿੰਨੇ ਜ਼ਾਲਿਮ ਹੁੰਦੇ ਨੇ......... ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ,ਮਾਵਾਂ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਾਡੇ ਵਰਗੀਆਂ? ਜਦੋਂ ਘਾਟ ਤੇ ਖੜੇ ਜਹਾਜ਼ 'ਚ ਕੈਦ ਲੋਕੀ ਪਰੇ ਕੰਡੇ ਦੇ ਖੜੇ ਆਪਵੇ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ, ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਲਪਦੇ ਹੋਣਗੇ ਉਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਨਾ ਪਿਘਲਿਆ ਹੋਊ?? ਕੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਵਿਤਰੀ ਦੇ ਵੀਰੇ ਨਹੀਂ............ਗੁਰਪਾਲ ਵੀਰੇ ਵਰਗੇ?"

ਮਾਂ: ਹੁੰਦੇ ਹੋਣਗੇ ਧੀਏ ... ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਉਹਹ 'ਸਮਾਨੋਂ' ਡਿੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਆ... ਪਰ ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਆ

"ਨਾ ਸੀ ਹਰਣਾਖਸ਼ ਕਦੇ ਨਾ ਰਾਮ ਸੀ

ਤਖਤ ਉਤੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵੀ ਤਾਜ ਸੀ।"

ਤਾਜ, ਤਖਤ ਉਤੇ ਬਹਿਣ ਵਾਲੇ ਚੋਂ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤੜਪ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਦੈਂ"।[8]

ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਕਰਜ਼ੇ ਵਿਚ ਵਾਲ਼ ਵਾਲ਼ ਉਹਨਾ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੀ ਨੂੰ ਜੈਲਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।ਸਵਿੱਤਰੀ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਦ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਕੰਮ ਭੇਜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਵਿੱਤਰੀ ਦਾ ਪਿਉ ਗੁੱਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੱਦਾ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਨਾ ਭੇਜਿਆ ਕਰ। ਉਹ ਕਰਜਾਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਵਿੱਤਰੀ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਟੁੱਕ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜਦੀ ਹੈ।

"ਬੁੱਢਾ:(ਸਵਿੱਤਰੀ ਦਾ ਪਿਉ) ਸਵਿੱਤਰੀਏ!! ਧੀਏ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੁੱਟ ਤਾ ਲਿਆਈ।

ਔਰਤ :(ਸਵਿੱਤਰੀ ਦੀ ਮਾਂ) ਸਵਿੱਤਰੀ ਅੰਦਰ ਨਈਂ।ਐਵੇਂ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਨ ਡਿਔਂ ਆਂ...

ਬੁੱਢਾ: ਅੰਦਰ ਨਈਂ ??? ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਗਈ ਆ ਐਸ ਵੇਲੇ?

ਔਰਤ: ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਹ ਜ਼ੈਲਦਾਰਨੀ ਆਈ ਸੀ ਸੱਦਣ। ਅਖੇ 'ਲਾਕੇ ਦਾ ਨਵਾਂ ਗੋਰਾ ਦਰੋਗਾ ਆਇਐ...ਰੋਟੀ ਟੁਕ ਕਰਨੈ।

ਬੁੱਢਾ: (ਖਿੱਝ ਕੇ) ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਆਰ ਕਿਹੈ ਕੁੜੀ ਕੁੜੀ ਉਹਨਾਂ ਬੁਰਛਿਆਂ ਦੇ ਨਾ ਭੇਜਿਆ ਕਰ। ਪਤਾ ਨਈਂ ਤੇਰੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦੈ। ਕਿਹੜੇ ਸਮੇਂ ਆ ਉਪਰੋਂ !!

ਔਰਤ: (ਚੌਂਕੇ ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਲਿਆ ਕੇ ਫੜਾਉਂਦਿਆ) ਐਵੇਂ ਨਾ ਬੋਲੀ ਜਾਇਆ ਕਰੋ।

ਜ਼ੈਲਦਾਰਨੀ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ...ਵਾਲ ਵਾਲ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਜਈ ਆਂ... ਕੌੜਾ ਘੁੱਟ ਕਰੇ ਬਿਨਾਂ ਝੱਟ ਕਿਵੇਂ ਲੰਘੇ"।[9]

ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੇਟ ਭਰ ਖਾਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇਗਾ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਪਕਵਾਨ ਮਿਲਣ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗ਼ਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਤੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਰ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਜੋਕਾਂ ਸਨ ਜੋ ਗ਼ਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਪੀਂਦੇ ਤੇ ਗੋਰਿਆਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗ਼ਰੀਬ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਆਪ ਵਸਤਾਂ ਤਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਟਟਕਕਾਰ ਇੰਝ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਜਲਾਂ ਤੋਂ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਾਏ
ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੂੰਜਦੇ ਆਏ॥

ਹੱਥੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਸਭ ਕੁਝ
ਕਾਮੇ ਦੇ ਹੱਥ ਕੁਝ ਨਾ ਆਏ॥[10]

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਗ਼ਰੀਬ ਦੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਸਭ ਡਰਦੇ ਸਨ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀ ਸੀ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗ਼ਰੇਜ਼ਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਸਕੇ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਮਜਬੂਰ ਪਿਤਾ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਅੰਗ਼ਰੇਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੁੱਟੀ ਜਦੀ

ਹੈ। ਤਾਂ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਤੇ ਉਹ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੁਕਾਰਦਾ ਹੇ ਕਿ ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਉ।ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਤੰਬਰ 1928, ਨੂੰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗ਼ਰੇਜ਼ਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਊਧਮ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ, ਸੁਖਦੇਵ ਤੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਕੁਝ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕਰਦੇ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਫਰਵਰੀ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਾਕਾ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਤੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰਕੇ ਅੰਗ਼ਰੇਜ਼ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਕਰਾਉਂਦੇ। ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਕਾਂਡ ਬਹੁਤ ਦਰਦਨਾਕ ਸੀ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਚੇ ਬੁੱਢੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਵਹਾਇਆਂ ਗਿਆ। ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਮਾਵਾਂ ਕਲ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਚੀਖਦੇ ਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੇ।

ਊਧਮ ਸਿੰਘ : ਸਾਥੀਓ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਗੁਲਾਮ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਜੋਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਜਲ੍ਹਿਆ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਸਾਕਾ ਨਾ ਵਾਪਰਦਾ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਬੁੱਢੇ ਬਾਪੂ, ਮਾਤਾਵਾਂ, ਨੋਜਵਾਨ ਭੈਣਾਂ ਭਰਾ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖੇ ਹਨ। ਖੂੰਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਮਾਵਾਂ ਕੋਲ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੇ ਮਾਸੂਮਾਂ ਦੀ ਕਰੁਣਾਮਈ ਚੀਖੋ-ਪੁਕਾਰ ਸੁਣੀ ਹੈ। ਬਸ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਇਕੋਂ ਇਕ ਮਕਸਦ ਹੈ।ਕਿ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ। ਖੂੰਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖੂੰਨਨਾਲ ਚੁਕਾਉਣਾ। ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੀ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਪਵਿੱਤਰ ਮਿੱਟੀ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ

ਊਧਮ ਸਿੰਘ : ਹਾਂ ਸਾਥੀਓ ! ਇਹ ਹੈ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੀ ਰੱਤ ਭਿੱਜੀ ਪਵਿੱਤਰ ਮਿੱਟੀ ਜੋ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਇਹੀ ਮੇਰਾ ਤੁਆਰਫ਼ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ: (ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਬਾਂਹ ਉਲਾਰ ਕੇ) ਇਨਕਲਾਬ!!!

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਅਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਤੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹਰ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨੇਤਾ ਪੈਰ੍ਹ ਪੈਰ੍ਹ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਭੁੱਲੜ, ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਿਰਸਿ ਫਿਰੇ ਲਕਬ ਆਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਮਹਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਅਪੀਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇਂ। ਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਨੂੰ 'ਹਥਿਆਰ' ਬਣਾ ਕੇ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲਾ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਸੀ। ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ 'ਅਜ਼ਾਦੀ' ਨਾਲੋਂ

ਆਪਣੀ 'ਅਹਿੰਸਾ' ਦੀ ਫਿਕਰ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭੁਖਮਰੀ, ਗ਼ਰੀਬੀ ਅਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀ ਚੱਕੀ ਪਿੱਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ... ਅਨਿਆਂ ਦੀ ਚੱਕੀ 'ਚ ਪਿਸਦੇ ਗਰੀਬ ਮਜ਼ਲੂਮ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ... ਮਨੁੱਖ ਹੱਥੋਂ ਲੁੱਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ...ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਚਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ... ਮੁਜਰਮ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਰਾਹ ਜ਼ਰੂਰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਅੱਤਵਾਦ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਮੁਜਰਮ ਅਤੇ ਖਾੜਕੂ- ਦੇਸ਼ਭਗਤ ਦੋਵੇਂ ਹਿੰਸਾ ਵਰਤਦੇ ਹਨ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਮੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇੱਕ ਲਾਹੌਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਰੈਲੀ ਕੀਤੀ। 'ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਾਪਸ ਜਾਓ' ਅਤੇ 'ਸਾਡਾ ਜਨਮਸਿੱਧ ਅਧਿਕਾਰ - ਪੂਰਨ ਸਵਰਾਜ'ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ। ਫਾਰੰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਏਕਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨਿਹੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।ਤੇ ਉਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਮਿਲੀ। ਤੇ ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਫਾਰੰਗੀ ਅਫਸਰ ਦੇ ਖ਼ੂੰਨ ਨਾਲ ਚੁਕਾਇਆ।

(ਅਪ੍ਰੈਲ 1929 ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੀ.ਕੇ ਦੱਤ ਅਸੰਬਲੀ ਦੀ ਵਿਜ਼ਿਟਰ ਗੈਲਰੀ 'ਚ ਖੜੇ ਇਤਿਹਾਰ ਥੱਲੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਫਲੋਰ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਧਮਾਕਾ ਬੰਬ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਧੂੰਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂਬਰ ਸਹਿਮ ਕੇ ਏਧਰ ਓਧਰ ਨੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਬੈਂਚਾ ਉਹਲੇ ਡਿੱਗੇ ਜਾਂ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੂਜਾ ਬੰਬ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰਜ ਕੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।)

ਭਗਤ ਸਿੰਘ : ਬੋਲੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਧਮਾਕਾ ਬੰਬ ਏਸੇ ਮਕਸਦ ਲਈ ਹਨ। ਹਾਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ, ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਰਹਿਮ 'ਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੁਰਕੀਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ 'ਚ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਹ ਤਥਾਕਥਿਤ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ, 'ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੁੱਰਖਿਆ' ਅਤੇ 'ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਦੋ ਹੋਰ ਲੋਕ ਮਾਰੂ ਬਿਲ ਪਾਸ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਬੀ.ਕੇ ਦੱਤ : ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪਿੱਛਲੀ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੂਸੇ ਜਾ ਰਹੇ ਖ਼ੂੰਨ ਤੋਂ ਏਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹਨ।[12]

ਲਾਹੌਰ 23 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 7 ਵਜੇ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਲਾਲਾ ਡਰ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੁਖਦੇਵ ਕੋਲੋਂ 'ਲੈਨਿਨ ਦੀ ਜੀਵਨੀ' ਵਾਲੀ ਕਿਤਾਬ ਮੰਗਵਾਉਂਦਾ। ਸੱਤ ਵੱਜਣ 'ਚ ਅਜੇ ਢਾਈ ਘੰਟੇ ਨੇ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹ ਲਵਾਂਗਾ ਉਦੋ ਤੀਕ!! ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਾਹਰੇ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੌਤ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ ਸੈਕਸ਼ਨ 381 ਦੰਡਾਵਲੀ ਧਾਰਾ 8 ਅਤੇ 11 ਆਰਸੀਨੈਂਸ ਨੰਬਰ 3 ਸੰਨ 1930... ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਬਾਬਤ... ਆਰਡੀਨੈਂਸ 3 ਸੰਨ 1930 ਤਹਿਤ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ: (ਉਚੀ ਸੁਰ ਨਾਲ)

ਸਰ ਫਰੋਸ਼ੀ ਕੀ ਤਮੰਨਾ ਅਬ ਹਮਾਰੇ ਦਿਲ ਮੇਂ ਹੈ

ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਜ਼ੋਰ ਕਿਤਨਾ ਬਾਜੂਏ ਕਾਤਿਲ ਮੇਂ ਹੈ॥

ਵਕਤ ਆਨੇ ਪਰ ਬਤਾ ਦੇਂਗੇ ਤੁਮੇ ਐ ਆਸਮਾਂ

ਅਬ ਸੇ ਕਿਆ ਬਤਾਏਂ ਕਿਆ ਹਮਾਰੇ ਦਿਲ ਮੇਂ ਹੈ॥ [13]

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਖਬਰ 23 ਮਾਰਚ1931 ਸ਼ਾਮ 6:30 ਵਜੇ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵਲਦ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵਾਸੀ ਖੁਆਸਰੀਆਂ ਲਾਹੌਰ ਜੋ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜਿਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਸੈਕਸ਼ਨ 121 ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡਾਵਲੀ ਦੀ ਧਾਰਾ 302 ਤਹਿਤ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ। ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੂੰ ਇਜ਼ਾਜਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਜ਼ਰਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾਵੇ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਪਰਵਾਨੇ ਦੀ ਕਾਪੀ ਆਪਣੇ ਤਸਦੀਕੀ ਬਿਆਨ ਨਾਲ ਬਾ-ਦਸਤਖਤ ਹਾਈਕੋਰਟ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦੇਣ। ਇਹ ਪਰਵਾਨਾ ਕੋਰਟ ਵਲੋਂ 7 ਅਕਤੂਬਰ 1930 ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਿਡਰ ਸੀ। ਤੇ ਉਹ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਵਾਰਡਨ ਦੁਆਰਾਂ ਇੱਛਾ ਪੁਛਣ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਫਾਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਛੱਡਣ ਲਈ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

ਵਾਰਡਨ : ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇਰੀ ਕੋਈ ਆਖਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸ?

ਭਗਤ ਸਿੰਘ: ਮੇਰੀ ਆਖਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਫਾਰੰਗੀ ਕਿ ਫਾਰੰਗੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੇ। ਮੇਰੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ। [14]

ਜਦੋਂ ਤਿੰਨੇ ਜਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਰੱਸਾਂ ਚੁੰਮਦੇ ਤੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੇ। ਇਸ ਸਭ ਦੌਰਾਨ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਚੋਂ ਇਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਪਰ ਗੰਭੀਰ ਅਵਾਜ਼ ਉਭਰਦੀ ਹੈ।

"ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਓ ਰੱਖਣਾ ਯਾਦ ਸਾਨੂੰ

ਕਿਤੇ ਦਿਲਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਭੁਲਾ ਜਾਣਾ।

ਖਾਤਰ ਵਤਨ ਦੀ ਲੱਗੇ ਹਾਂ ਚੜ੍ਹਨ ਫਾਂਸੀ

ਦੇਖ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਘਬਰਾ ਜਾਣਾ॥ [15]

ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਵਾਦਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪਿੱਟ ਭੂਮੀ ਚੋ ' ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ..' ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਭਰਦੀ ਤੇ ਮੱਧਮ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗੋਰੇ ਫਰੰਗੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਅਜੇ ਵੀ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਬਦੇਸ਼ੀ ਫਰੰਗੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣਾ ਤੇ 'ਦੇਸੀ ਫਾਰੰਗੀਆ' ਹਵਾਲੇ ਕਰਨਾ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ।ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿਵਾਉਣਾ ਸੀ।

"ਪਰਜਾਤੰਤਰ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈ ਕੇ, ਕੱਲ ਜੋ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗੇ ਲੋਕ

ਅੱਜ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਫਾਂਸੀ, ਲਾਉਂਦਾ ਪਰਜਾਤੰਤਰ ਵੇਖ॥[37]

ਸਿੱਟਾ:- ਇਹ ਨਾਟਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੋ ਵਧੀਕੀਆਂ ਹੋਈਆ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਮੁਚੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਮਾਨਸਿਰਤਾ ਨੂੰ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਲਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਸਰਾਭਾ ਆਦਿ ਨੇ ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾ ਵਿਚੋਂ ਸਰਾਭਾ ਨੂੰ ਭਾਲਦਾ, ਗੁਲਾਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਆਵਾਜਾਂ ਮਾਰਦਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਲਈ ਤੜਪਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤੜਪਦਾ ਹੈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਓਕਾਂਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜ਼ਹਾਜ਼ ,ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ ਲੁਧਿਆਣਾ,2006, ਪੰਨਾ ਨੰ.- 4
2. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 4
3. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 7
4. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 10
5. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 11
6. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 11
7. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 12
8. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 14
9. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 15
10. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-16
11. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.- 23
12. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-27
13. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-33
14. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-34
15. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-35
16. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-37

ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ

ਪ੍ਰਗਟਿਉ ਖਾਲਸਾ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਨਾਟਕ ਓਕਾਂਰਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਨਾਟਕਕਾਰ ਓਕਾਂਰਪ੍ਰੀਤ ਨੇ 7 ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੀਨ ਰਾਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹਰ ਘਟਨਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇੱਕ ਗ਼ਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਝਲਕ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਹ, ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਗ਼ਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀਂ ਵਧੀਕੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਗ਼ਰੀਬ ਮੜਕੂ ਬੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਔਰਤ ਤੇ ਇਕ ਬੱਚਾ ਜੋ ਫ਼ਸਲ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੇ ਗਰਮੀ ਕਾਰਨ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਪੂੰਝਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਫਸਲ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਬੰਨਦੇ ਤੇ ਰੁਗ ਰੁਗ ਕਰਕੇ ਝਾੜ ਦੇ ਗਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਢਿੱਡਲ ਜਿਹਾ ਸ਼ਾਹ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਆਕੜ ਕੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ਤਿੰਨੋਂ ਜਣੇ ਉਸ ਸਾਹਮਣ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਉਸ ਵੱਲ ਘੋਖਵੀ ਤੇ ਖੱਚਰੀ ਨਿਗ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈ ਕੇ ਝੁੱਕ ਕੇ ਗਿੜ - ਗਿੜਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਤਰਸ ਨਾ ਕਰਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਡਾਗਾਂ ਮਾਰਦਾ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਾ ਬੋਰੀਆਂ ਚੁਕਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਬਾਹਾਂ ਫੈਲਾ ਕੇ ਵਰਲਾਪ ਕਰਦੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਰੋਟੀ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਬੀਜ ਕੇ

ਲਾਲੋ ਕਿਰਤੀ.........

ਖ਼ੂਨ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਸਿੰਜਦੇ,

ਢਿੱਡ ਨੂੰ ਗੰਢ ਮਾਰ।

ਉਹ ਹਾੜ ਦੀ ਗਰਮੀਂ ਝੇਲਦੇ

ਤੇ ਪੋਹ ਦੀ ਠਾਰ।

ਪਕਦੀ ਫਸਲ ਤਾਂ ਆ ਲੁੱਟਦੇ

ਵਿਹਲੜ ਭਾਗੋ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ॥ [1]

ਗਰੀਬ ਪੇਟ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਵਕਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਮਿਲਦੀ ਰਹੇ ।ਉਹ ਖੂਨ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਪਾਟ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹਾੜ ਦੀ ਗਰਮੀ ਵੀ ਝੱਲਦਾ ਤੇ ਪੋਹ ਦੀ ਠਾਰ ਵੀ। ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਰਾ ਸਾਲ

ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋ ਫਸਲ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਆ ਕੇ ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੇਟ ਭਰਨ ਯੋਗ ਰੋਟੀ ਵੀ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦੂਜੀ ਝਾਕੀ ਵਿਚ ਲੋਟੂਆ ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਖੋਰਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਹੈ ਗ਼ਰੀਬ ਦੀ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀ ਮਿਲਦਾ ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ।ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਲਈ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਗਿੜਗਿੜਾਵੇ।ਬਸ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਹੈ। ਉਹੀ ਗ਼ਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਇਕ ਕਾਜ਼ੀ ਅੱਗੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਵੀ ਕੋਲ ਹੀ ਖੜਾ ਹੈ।ਗ਼ਰੀਬ ਔਰਤ ਤੇ ਆਦਮੀ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੇ ਔਰਤ ਨਿੱਕੇ ਮੁੰਡੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਰਹਿਮ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਦੀ ਹੈ।ਕਾਜ਼ੀ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਵਿਅੰਗਮਈ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।ਸ਼ਾਹ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਲਿਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਜੇਬ ਤੁੰਨਦਾ ਹੈ।ਕਾਜ਼ੀ ਗ਼ਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਪੈਰ ਫੜਦੇ ਤੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰਦੇ ਰਹਿਮ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਕਾਜ਼ੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚੋਬਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਡਾਗਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦਾ ਹੈ।

ਲੁੱਟੇ ਪੁੱਟੇ... ਡਿੱਗੇ ਢੱਠੇ

ਲੋਕ ਫੇ ਆਉਦੇਂ

ਮੁਨਸਿਫ ਦੁਆਰ।

ਉਹ ਗਿੜਗਿੜਾਉਂਦੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਲਈ

ਲਾਚਾਰ ਨਿਸੱਤੇ... ਹੱਥ ਪਸਾਰ।

ਲੋਟੂਆਂ ਤੋਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ ....ਮੁਨਸਿਫ

ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਂਦੇ ਦੁਰਕਾਰ॥[2]

ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਰ ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਔਰਤ ਕਿਸੇ ਨੂਮ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਘੁੰਡ ਕੱਢ ਕੇ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਔਰਤ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਔਰਤ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਡਰਦੀ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ।ਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨਾਟਕਕਾਰ ਓਕਾਂਰਪ੍ਰੀਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਉਹ ਗ਼ਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਇਨਸਾਫ ਲਈ ਭਟਕਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦਾ ਜੋਗੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਮਿਲਦਾ। ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਗ਼ਰੀਬ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਮੱਥਾ ਰਗੜਦੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਤੇ ਉਹ ਜੋਗੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦਾ ਭਵਿੱਖਵਾਣੀ ਕਰਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਹੱਥੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਮੱਹਰੀ ਗ੍ਰਹਿ ਟਾਲਣ ਲਈ ਭੇਜੇ।ਜਦੋਂ ਔਰਤ ਉਹ ਸਮੱਗਰੀ ਲੈ

ਕੇ ਜੋਗੀ ਕੋਲ ਜਾਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋਗੀ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁੰਡ ਹਟਾਉਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਔਰਤ ਜਦ ਘੁੰਡ ਹਟਾਉਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰਦੀ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਮੰਤਰ ਪੜਦਾ। ਔਰਤ ਡਰਦੀ ਘੁੰਡ ਚੁੱਕ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਜੋਗੀ ਦੇ ਪੈਂਰੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਉਸ ਵੱਲ ਅੱਖਾਂ ਪਾੜ ਪਾੜ ਦੇਖਦਾ ਤੇ ਉਹ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ। ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਝੂਕਾਈ ਖੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਬੁਝੇ ਦਿਲ .... ਅਨਾਰਥੀਆਂ ਰੂਹਾਂ

ਫਿਰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨਾਥਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਕੋਲੋਂ

ਰਿੱਧੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਟੋਲਣ ਲੱਗਦੀਆਂ।

ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ

ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਦੱਸਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ।

ਪਰ-ਕਟੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦਿਲਾਂ ਦੁਆਲੇ

ਰਾਹੂ ਕੇਤੂਆਂ ਦਾ ਬੁਣਦੇ ਜਾਲ ਚੱਕਰਧਾਰ॥[3]

ਨਾਟਕਕਾਰ ਓਕਾਂਰਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭੇਦ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਨੂੰ ਈਰਖਾ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਦਾ ਸੀ। ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਦੀ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ ਆਦਿ ਭੇਦ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਕ ਪੰਡਿਤ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕੱਟੜ ਪੰਡਿਤ ਹੈ। ਤੇ ਜਾਤ - ਪਾਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਡਿਤ ਸੱਤਿਆਪਾਲ ਦੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਭੀਲਣੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੁਜਾਨ ਦੇਵ: (ਪੋਥੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾਂ ਕਰਦਿਆਂ)ਕੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਓ?

ਸੱਤਿਆਪਾਲ: ਅੱਜ ਪ੍ਰਭੂ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਤੇ ਭੀਲਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੰਸਗ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਸੁਜਾਨ ਦੇਵ: ਹਰੇ ਰਾਮ! ਰਾਮ ਰਾਮ!! ਕਿਆ ਮੰਗਲਮਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਏ। ਇਕ ਸੇਵਕ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਣ

ਸੱਤਿਆਪਾਲ : ਪਰ ਮੈਂ ਅੱਜ ਇਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬੜਾ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ।

ਸੁਜਾਨ ਦੇਵ: (ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ) ਭਲਾ ਕਿਉਂ?

ਸੁਜਾਨ ਦੇਵ: (ਪੋਥੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾਂ ਕਰਦਿਆਂ)ਕੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਓ?

ਸੱਤਿਆਪਾਲ :ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਨੀਂਵੀਂ ਜਾਤ ਵਾਲੀ ਭੀਲਣੀ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਉਤਮ ਦੱਸਿਆ ਸੀ.... ਪਰ

ਸੁਜਾਨ ਦੇਵ: ਪਰ ਕੀ..... ?

ਸੱਤਿਆਪਾਲ: ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਨੀਵੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਹਰ ਹੀਲੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਏ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਤੁਕ ਨਾ ਪੈ ਸਕੇ।[4]

ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ੀ ਪੰਡਿਤ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬੁੱਕ ਭਰ-ਭਰ ਪਿੱਛੇ ਸੁਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਜਦ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿੱਤਾ ਪਾਣੀ ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਜਾ ਸਕਦਾ ਮੇਰਾ ਦਿੱਤਾ ਪਾਣੀ ਦੋ ਸੌ ਮੀਲ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜ ਸਕਦਾ।

ਸੁਜਾਨ ਦੇਵ: ਜਦ ਸਭ ਲੋਗ ਪਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਰਗ ਚੜਾਉਣ ਲਈ ਸੂਰਯ ਦੇਵ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਬੰਦਾ ਓਥੇ ਆ ਗਿਆ।[5]

ਸੱਤਿਆਪਾਲ : ਅਜੀਬ ਬੰਦਾ??

ਸੁਜਾਨ ਦੇਵ: ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸੂਰਯ ਦੇਵ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬੁੱਕ ਭਰ ਭਰ ਪਾਣੀ ਪਿੱਛੇ ਤਰਫ਼ ਸੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁਛਿਆ " ਭਲੇਮਾਣਸ ਇਹ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ...'ਤੇ ਪਤੈ ਉਸ ਕੀ ਕਿਹਾ?

ਸੱਤਿਆਪਾਲ: ਕੀ?

ਸੁਜਾਨ ਦੇਵ: ...ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਤਾਜ਼ੇ ਬੀਜੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ...ਤੇਰੇ ਸੁੱਟੇ ਪਾਣੀ ਇਕ ਬੁੱਕ ਦੋ ਸੌ ਮੀਲ ਤੇਰੇ ਖੇਤਾਂ ਤੀਕ ਕਿਵੇਂ ਪੁਜਣਗੇ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਟਿਆ ਪਾਣੀ ਅਗਲੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ!![6]

ਜਦੋਂ ਸੱਤਿਆਪਾਲ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਚਾਰ ਕੌਡੀਆ ਵਾਲਾ ਮੁੱਲ ਦਾ ਧਾਗਾਂ ਤਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ।ਉਹ ਜਨੇਊ ਪਾਉ ਜੋ ਧੁਰ ਤੱਕ ਨਾਲ ਜਾਵੇ ਭਾਵ ਨਾਮ ਦਾ ਜਨੇਊ। ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦਿਖਣਾ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਣਾ ਦੋ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਗੱਲਾਂ ਹਨ।ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਸਤਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਸੱਤਿਆਪਾਲ ਨੇ ਵੀ ਜਨੇਊ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਪੰਡਿਤ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਪੀਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਧਰਮ ਬਰਲਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਉਹ ਬਾਰਹੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।ਤੇ ਸਦਾ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਸ਼ੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ।

ਪੜ੍ਹੋ, ਲਿਖੋ ਤੇ ਵਿਚਾਰੋਂ

ਜ਼ਿਹਨੀ ਅੰਧਕਾਰ ਜਾਏ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਰ ਨੇ ,ਪੈਤੀ ,

ਐਸੇ ਦੀਪ ਰੁਸ਼ਨਾਏ।

ਜਿਹਨਾਂ ਯੁੱਗਾਂ ਯੁੱਗਾਂ ਤੀਕ

ਜ਼ਿਹਨ ਜ਼ਿਹਨ ਰੁਸ਼ਨਾਉਣਾ॥

ਸਿਰ ਤਲੀ ਧਰ ਆ ਜਾਓ॥[7]

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਸੀ ਭਾਵ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅੰਧਕਾਰ ਸੀ। ਜਾਤ -ਪਾਤ ਦੇ ਨਾਂਮ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਨੂੰ ਈਰਖਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਇਹ ਭੇਦ ਭਾਵ ਘੱਟ ਹੋਣ ਲੱਗਾ।ਨਾਟਕਕਾਰ ਓਕਾਂਰਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਾਤ -ਪਾਤ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਵੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਛੱਕਣਾ ਪਵੇਗਾ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਉਚੀ ਜਾਤ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨੀਵੀ ਜਾਤ ਦਾ ਸ਼ਭ ਇੱਕੋ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਲਾ ਲੰਗਰ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ। ਤੇ ਲੰਗਰ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਭੇਦ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੇ ਲੰਗਰ ਘਰ ਵਿਚ ਨਾ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਮੰਗਤਾ ਸਭ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹਨ। ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸਭ ਇੱਕ ਹਨ ਨਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਨਾ ਹੀ ਆਮ ਹੈ।

ਸਿੱਖ: ਲੰਗਰ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਏ.... ਏਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਆ ਸਕਦਾ ਏ।

ਸਲਾਹੁਦੀਨ: ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਏ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਾਗ ਸਫ ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਖਾਣਾ ਖੁਆ ਰਹੇ ਓ...?

ਸਿੱਖ: ਕੋਤਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਅਰਜ਼ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨਾ ਕੋਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਏ ਨਾ ਕੋਈ ਮੰਗਤਾ ਏ। ਸਭ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਨੇ... ਏਥੇ ਦਾ ਦਸਤੂਰ ਇਹੀ ਏ।[8]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਜਾਤ ਪਾਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦੇ।ਉਹ ਆਪ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਮਰਦਾਨਾ ਸੀ ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦਾ ਸੀ।ਤੇ ਉਹ ਹਰ ਇੱਕ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।ਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸਲਾਹੁਦੀਨ : ਸਾਹਿਬੇ ਆਲਮ ਸੁਨਨੇ ਮੇਂ ਆਯਾ ਹੈ।ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੁ ਸ਼ੁਰੂ ਸੇ ਹੀ ਯਹੀ ਊਚ ਨੀਚ ਮਿਟਾਨੇ ਮੇਂ ਲਗੇ ਹੈ। ਇਨਕੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਭੀ ਸੁਨਾ ਹੈ ਊਚੀ ਜਾਤੀ ਕੇ ਥੇ ਪਰ ਉਨਕੋ ਸਾਥੀ ਮਰਦਾਨਾ ਔਰ ਦੋਸਤ

ਲਾਲੋ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀਓ ਕੇ ਗ਼ਰੀਬ ਇਨਸਾਨ। ਉਨ ਹੋਨੇ ਤੋ ਸੁਨਾ ਹੈ ਅਪਨੇ ਸਮਯ ਏਕ ਅਮੀਰ ਕਾ ਭੋਜ ਠੁਕਰਾ ਕੇ ਲਾਲੋ ਕੇ ਯਹਾਂ ਖਾਨੇ ਕੋ ਤਰਜ਼ੀਹ ਦੀ ਥੀ।

ਅਕਬਰ: ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਖਲਕਤ ਕਾ ਦੁਖ ਸਮਝਤੇ ਥੇ ਔਰ ਉਸ ਮੇਂ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋਤੇ ਥੇ। ਤਭੀ ਤੋਂ ਉਨਹੇਂ ਸਭੀ ਬਰਾਬਰ ਕੇ ਬਾਬਾ -ਓ-ਪੀਰ ਮਾਨਤੇ ਹੈ। ਉਨ ਕੇ ਬਾਰੇ ਮੇਂ ਮਸਹੂਰ ਥਾਂ ਕਿ:

"ਨਾਨਕ ਪੀਰ...

ਹਿੰਦੂ ਕਾ ਗੁਰੁ, ਮੁਸਲਮ ਕਾ ਪੀਰ॥ "[9]

ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਓਕਾਂਰਪ੍ਰੀਤ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਭੇਦ ਭਾਵ ਨੀਚਾ ਉੱਚਾ।

ਰਾਜੇ ਰੰਕ ਨੇ ਜਿਥੇ

ਬਹਿਕੇ ਇੱਕੋਮਿਕੋ ਹੋਣਾ॥ "

ਗੁਰੁ ਰਾਮ ਦਾਸ ਦੱਸੋ,

ਕਿੰਝ ਕਰਨਾ 'ਸ਼ਨਾਨ।

ਜਿਸ ਨਾਲ ਧੋਤੇ ਜਾਣ,

ਲੋਭ ਪਾਪ ਅਭਿਮਾਨ।

ਸੱਚ-ਤਾਲ ਵਿਚ ਕਿੱਦਾ,

ਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਨੁਹਾਉਣਾ।[10]

ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕੀ ਕਰੁਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿੰਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹੇ । ਤੱਤੀ ਤੱਵੀ ਤੇ ਬੈਠਾਇਆ ਗਿਆ।ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸ਼ਾਤੀ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਨ।ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸਭ ਸਮਾਨ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਕੁਈ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਮੰਗਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀ ਸੀ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਰਨ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕੋਈ ਮੰਗਤਾ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਕੋਲ ਸ਼ਹਿਜਾਦਾ ਖੁਸਰੋ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦਾ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਦਿੰਦੇ । ਤੇ ਉਸਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਸਫਲ ਹੋਣ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੰਦੇ। ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਗੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।ਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਲਈ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ

ਦਿਤੀ। ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਤੱਵੀ ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਰਾਵੀ ਕੰਢੇ ਭਖਦੀ ਤੱਵੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਅੱਗ ਤੇ ਭਾਬੜ ਮੱਚਦੇ ਹਨ।

ਸਾਂਈ ਜੀ : ਹਾਂ ... ਮੈਂ ਉਸੇ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਗੇਵ ਜੀ) ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਆਂ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕੌਣ ਉਹਨੂੰ ਕੇਰ ਕਰ ਲਿਆਂ ਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ। ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਕੌਣ ਲੋਕੋਏਗਾ। ਹਵਾ ਨੂੰ ਕੌਣ ਡੱਕੇਗਾ। ਹੈ ਕੋਈ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਡੋਲ੍ਹ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਤੇ ਅੱਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਬੈਠਾ ਏ ... ਅਪਣੀ ਮੌਜ ਵਿਚ...। ਭਖਦੀ ਤੱਤੀ ਤੱਵੀ ਤੇ ਚੌਕੜਾ ਮਾਰੀ। ਇਕ ਦਰਬਾਨ ਲੋਹ ਹੇਠਾਂ ਬਾਲਣ ਤਾ ਰਿਹਾ ਏ। ਦੂਜਾ ਤੱਤੀ ਤੱਵੀ ਤੇ ਚੌਕੜਾ ਮਾਰੀ। ਇਕ ਦਰਬਾਨ ਲੋਹ ਹੇਠਾਂ ਬਾਲਣ ਤਾ ਰਿਹਾ ਏ । ਦੂਜਾ ਤੱਤੀ ਰੇਤੇ ਦਾ ਚੋਰ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਝੁਲਾ ਰਿਹਾ ਏ।

ਫਕੀਰ : (ਚੀਖ ਕੇ) ਸਾਂਈ ਜੀ!!

ਬੰਦਾ : ਏਡਾ ਜ਼ੁਲਮ!! ਏਡਾ ਕਹਿਰ!!

ਸਾਂਈ ਜੀ: ਹਾਂ... ਖੁਦਾ ਦੇ ਬੰਦਿਓ!! ਅੱਜ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕਹਿਰ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਏ। ਇਨਬਿਨ ਕਿਆਮਤ ਲੱਥੀ ਏ

ਅੱਜ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ। ਰਾਵੀ ਕੰਢੇ ਅੰਗੀਠਾ ਬਲਦਾ ਏ ਪਿਆ। ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਕਹਿਰ ਇਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ‘ਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੇਰੀਆਂ ਭੁੱਬਾਂ ਨਿੱਕਲ ਗਈਆਂ। ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ,

“ਯਾ ਵਲੀ ਨਦੀਮਾਂ .... ਹੁਕਮ ਕਰੇਂ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜਾ ਦਿਆਂ.. ਜਲੋ ਥਲ ਕਰ ਦਿਆਂ... ਥਲੋਂ ਜਲ ਕਰ ਦਿਆਂ”। [11]

ਸਾਂਈ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਨੀਝ ਲਾ ਕੇ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਕਰ ਕੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਫ਼ਕੀਰ ਤੇ ਜਗਿਆਸੂ ਬੰਦਾ ਵੀ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਬੋਲ ਉਭਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕੋਈ ਕੁਝ ਵੀ ਸਿਤਮ ਢਾਏ, ਮਰੇਗਾ ਸੱਚ ਨਾ ਫਿਰ ਵੀ

ਕਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਜੋ ਮਨ ਆਏ, ਮਰੇਗਾ ਸੱਚ ਨਾ ਫਿਰ ਵੀ॥

ਇਹ ਮਾਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ ਇਹ ਸਾੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੜਦਾ

ਹਰੀਨਾਖਸ਼ ਕੁਈ ਆਏ, ਮਰੇਗਾ ਸੱਚ ਨਾ ਫਿਰ ਵੀ॥

ਸੜੇ ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਉਤੇ ਕਟਾਏ ਸੀਸ ਵੀ ਬੇਸ਼ੱਕ

ਉਬਾਲੇ ਦੇਗ਼ ਵਿਚ ਖਾਏ, ਮਰੇਗਾ ਸੱਚ ਨਾ ਫਿਰ ਵੀ”॥ [12]

ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਾਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਸਤਲੁਜ ਕਿਨਾਰੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਸਾਇਆ।ਜੋ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਗੁਰੁ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜੇਬ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ।ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿ ਕਿਸੇ ਜੋਰ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਵੇ।ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਗੁਰੂ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ। ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ, ਭਾਈ ਊਦਾ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਰਵਾਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਕੱਟਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਹੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਆਏ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੀਸ ਕਲਾਮ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਜੈਤਾ : ਹਾਂ.... ਮੈਂਨੂੰ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਉਵੇਂ ਹੀ ਦਿਸਦਾ ਏ ਪਿਆ। ਦਗਦਾ ਚਿਹਰਾ... ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਮੱਥੇ ਤੇ ਏਨਾ ਜਲੌ ਸੀ ਉਸਦੇ ਕਿ ਬਿਆਨ ਨਈਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪਤੈ ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ...?

ਪਤਨੀ : ਕਿਵੇਂ...?

ਜੈਤਾ ; ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਦੋ ਮੋਛੇ ਗੱਡ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰ ਬੰਨ ਲਿਆ। ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਆਖਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੁੱਛੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ... ਬੱਸ ਜਦ ਮੈਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਵਾਂ ਮੇਰਾ ਮੁਖ ਗੁਰੁ ਵੱਲ ਹੋਵੇ। ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵੱਲ ਘੁੰਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੁ ਜੀ ਕੈਦ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਸਨ ਪਏ ।ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਪੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਜੈਤਾ : ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਆਰਾ ਲਿਆਦਾ ਤੇ ਦੋ ਜ਼ਲਾਦਾ ਨੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸਿਰ ਵੱਲੋਂ ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਚੀਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।[13]

ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਦਿਆਲੇ ਨੂੰ ਕੈਦਖਾਨੇ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਦੇਗਚਾ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਉਬਲਦਾ ਪਾਣੀ ਸੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਜੀ ਉਪਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਰੂੰ ‘ਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਗੁਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਅੱਗ ਲੱਗਾ ਦਿੱਤੀ।

ਜੈਤਾ : ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਈ ਆ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਰੋਜ਼ ਸਵਾ ਮਣ ਪੱਕੇ ਜਨੇਊ ਲਾਹ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਏ। ਸੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਮੁਖੀ ਪੰਡਿਤ ਗੁਰਾਂ ਪਾਸ ਆਨੰਦਪੁਰ ਫਰਿਆਦ ਲੈ ਕੇ ਆਖਿਆ, “.. ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਇਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਏ। ਤਾਂ ਗੁਰੁ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਹੀ ਨੇ ਮੁਖੀ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਕਿ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਖੁਦ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ

ਬਣ ਜਾਵਾਂਗੇ।... ਤੇ ਬੱਸ ਔਰੰਗਜੇਬ ਨੇ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਾਰੰਟ ਜ਼ਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਗੁਰੁ ਜੀ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਖੁਦ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਆਣ ਪੁਜੇ..... ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਾਸਤੇ।[14]

ਇਹ ਜੰਗ ਧਰਮ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਭ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੁ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿੱਤੀ।

ਜਾਨੋ ਪਿਆਰੀ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੀ

ਹੱਕ ਸੱਚ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ

ਮਿਸਾਲ ਥਾਪੀ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰਾਂ

ਸੱਚੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸੁਭਾ ਦੀ

ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਉਤੋਂ ਕਿੱਦਾਂ

ਆਪਾ ਘੋਲ- ਘੰਮਾਉਣਾ॥ [15]

ਸਿੱਟਾ: ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇੱਕ ਗ਼ਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਝਲਕ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਹ, ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਗ਼ਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀਂ ਵਧੀਕੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਤੇ ਬੈਠਾਇਆ। ਗੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਜੋ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਓਕਾਂਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ,ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਨਾ ਨੰ.- 4
2. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-5
3. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-7
4. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-10
5. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-10
6. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-11
7. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-15
8. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-17
9. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-20
10. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-22
11. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-26
12. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-27
13. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-33
14. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-34
15. ਉਹੀ ਪੰਨਾ ਨੰ.-37

ਸਾਰਅੰਸ਼

ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਇੱਕ ਕਲਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਅਨੁਕਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਕਰਣ ਵਿਚ ਨਕਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਨਾਟਕ ਵੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਝਾਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋ ਹੀ ਨਾਟਕ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਹ। ਉਹ ਕਦੇ ਭਰਾ,ਰੋਲ ਨਿ ਕਦੀ ਪਤੀ, ਕਦੇ ਬਾਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਉਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਥੀਏਟਰ ਜਾਂ ਰੰਗਮੰਚ ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਵਲਵਲਿਆ ਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੋ ਵਿਚਰਦਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਟਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁਖ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ , ਮਹਾਕਾਵਿ, ਤੇ ਵਾਰ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਸੀ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ ਕੀਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ।

'ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪਛਾਣ' ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਨਿਕਟ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਪੁਨਰ- ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਲਪ ਤੇ ਆਂਸ਼ਿਕ ਨਾਟ- ਸਮੀਖਿਆ ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਕਲਾਸ ਰੂਮ ਲੈਕਚਰ ਤੀਕ ਸੀਮਤ ਰਹੀ ਹੈ, ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸੰਬੰਧੀ ਬਣੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪਛਾਣ ਧੁੰਦਲੀ ਪਈ ਹੈ। ਅਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਆਰੰਭ 'ਸੁਹਾਗ' ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਤੋ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਟਕ ਸੁਹਾਗ ਜੋ ਕਿ ਰੰਗਮੰਚ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਨਾਟਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜ਼ਹਾਜ਼ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਹੈ।ਇਸ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਜੋ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿੰਨੀਆ ਕੁਰਬਾਨੀਆ ਦੇ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੀ ।ਇਸ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ,ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਤਿਾ ਹੈ।ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਨੂੰ 11 ਵੱਖ ਵੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਗੋਰੇ ਫਰੰਗੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਨਕਾਲਾਬੀਆ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।ਇਹ ਨਾਟਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹੈ।

ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਨਾਟਕ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਖਾਲਸਾ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇੱਕ ਗ਼ਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਝਲਕ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਹ, ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੱਥਲੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਗ਼ਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀਂ ਵਧੀਕੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਤੇ

ਬੈਠਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਓਂਕਾਰਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਦੋਵੇ ਨਾਟਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹਨ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ-ਸੂਚੀ: (ਸੰਨ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ)

- ❖ ਸੀਮਾ,ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਪੇਖ,ਪਲੀਕੇਸ਼ਨ ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁੱਕਸ 2016।
- ❖ ਸਾਗਰ, ਸਬਿੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ , ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ,ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਹ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ 2012।
- ❖ ਫੁੱਲ,ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ,(ਸੰਪਾ.) ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ,ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸਰੂਪ,ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸ,ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ 2011।
- ❖ ਡਾ.ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਚੇਤਨਾ, ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ ਸੁੰਦਰ ਬੁੱਕ ਡਿਪੋ,ਜਲੰਧਰ 2008।
- ❖ ਸੇਖੋਂ,ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ,ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਨਵੀਨ ਇਤਿਹਾਸ(ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸਮਕਾਲ ਤੱਕ), ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ ,ਲੁਧਿਆਣਾ 2007 ।
- ❖ ਵਰਮਾ,ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ,ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ,ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ 2005।
- ❖ ਕਸੇਲ,ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਲਾਂਬਾ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ,ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ।
- ❖ ਵਰਮਾ, ਸ਼ਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ,ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਤੇ ਪਾਸਾਰ, ਕ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਾਕਸ਼ਨ 4/32,ਸੁਭਾਸ਼ ਗਲੀ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਨਗਰ, ਸ਼ਾਹਦਰਾਂ, ਦਿੱਲੀ-110032, 2003।
- ❖ ਡਾ.ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਚੇਤਨਾ,ਸਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ , ਸੁੰਦਰ ਬੁੱਕ ਡਿਪੋ,ਜਲੰਧਰ 2008।
- ❖ ਸਿੰਘ, ਡਾ.ਸਾਹਿਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਟਕ , ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸੁੰਦਰ ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ ਜਲੰਧਰ,।